

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ด้านการพัฒนาชุมชนในอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และหลักการสำคัญในเรื่องนี้จากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการวิจัย ซึ่งสามารถประมวลเป็นประเด็นสำคัญมานำเสนอได้ตามลำดับต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท
 2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน
 3. แนวคิดและหลักการของการมีส่วนร่วม
 4. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจ
 5. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน
 6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- รายละเอียดของแต่ละประเด็น มีดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

ผลการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท มีสาระสำคัญดังนี้

1. ความหมายของบทบาท

คำว่า บทบาทได้มีนักวิชาการหลายคนได้ให้ความหมายของบทบาทไว้หลายลักษณะดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542, หน้า 602) ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาท หมายถึง การทำตามบท การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู เป็นต้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2548, หน้า 96-97) ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง การกระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ สถานภาพและบทบาทมักเป็นของคู่กัน คือ เมื่อมีสถานภาพจะต้องมีบทบาทด้วย แต่ไม่เสมอไป

ปราชญา กล้าผจญ (2550, หน้า 34) ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า เป็นสิ่งที่บุคคล จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับตำแหน่งหรือหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นการแสดง พฤติกรรมตามอำนาจหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นการแสดงพฤติกรรมตามอำนาจหน้าที่ที่ ได้รับมอบหมาย ให้เหมาะสมสอดคล้องกับความคาดหวังของผู้ที่มอบหมายอำนาจนั้น

ศุภาศิริ การิกาญจน์ (2551, หน้า 14) ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่ กระทำตามความคาดหวังของคนส่วนใหญ่ที่ยึดถือไว้เป็นบรรทัดฐาน โดยที่ข้อบังคับนั้นจะกล่าว เฉพาะที่แต่ละคนนั้นต้องกระทำ

วราคม ทีสุกะ (2554, หน้า 29) ให้ความหมายของบทบาทว่า คือสิ่งที่เราทำ หรือหน้าที่ที่ เราต้องทำ เมื่อเราเป็นอะไรสักอย่างหนึ่ง สิ่งที่เราทำต้องมากำกับสิ่งที่เราเป็น คือ สถานภาพ

วินิจ เกตุขำ (2555, หน้า 79) ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวัง ของสมาชิกกลุ่มในองค์กรหรือในหน่วยงาน จะต้องมียุทธศาสตร์ของงานเป็นตัวกำหนดบทบาท ของบุคคลในการทำงาน คนงานทุกคน จะต้องอ่านหรือศึกษายุทธศาสตร์งานซึ่งจะไม่ครอบคลุมถึง งานในหน้าที่ทุกอย่าง แต่จะเป็นข้อมูลเบื้องต้นให้บุคคลได้รับรู้ว่า ควรจะแสดงบทบาทอย่างไรหรือ จะต้องทำงานอะไรบ้าง

สรุปได้ว่า บทบาท หมายถึง การแสดงออกหรือการทำหน้าที่ของบุคคลซึ่งสมาชิกคนอื่น ของสังคมมุ่งหวังให้เขาทำ ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง โดยถือเอาฐานะและหน้าที่ทาง สังคมของบุคคลนั้นเป็นมูลฐาน

2. ประเภทของบทบาท

อรุณ รักธรรม (2546, หน้า 56) แบ่งประเภทของบทบาทออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

(1) บทบาทจริง (actual role) เป็นพฤติกรรมที่แท้จริงของผู้ที่ถูกควบคุมโดยอารมณ์ เจตคติ พฤติกรรมส่วนตัว และปัญหาในการปฏิบัติงาน

(2) บทบาทที่ถูกกำหนด (prescription role) เป็นขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบซึ่ง หน่วยงานหรือองค์กรเป็นผู้กำหนด

(3) บทบาทที่คาดหวัง (expectation role) เป็นความคาดหวังของบุคคลหรือสังคมที่มี ต่อบุคคลผู้ครองตำแหน่ง และเป็นความคาดหวังของตนเองต่อบทบาทนั้น ๆ

ทิตยา สุวรรณชฎ (2547, หน้า 27) แบ่งบทบาทออกเป็น 2 ประเภท คือ

(1) บทบาทอุดมคติ (ideal role) คือ บทบาทของผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางสังคมควร ปฏิบัติบทบาทอุดมคติกำหนดโดยการอบรม ให้คำแนะนำสั่งสอน หน้าที่และความรับผิดชอบที่ ได้รับมอบหมาย

(2) บทบาทที่ปฏิบัติจริง (actual role) คือบทบาทของผู้ดำรงตำแหน่งทางสังคมที่จะต้องปฏิบัติ บทบาทที่ปฏิบัติในครั้งนี้อาจกำหนดโดยผู้ดำรงตำแหน่งทางสังคมนำเอาบทบาทอุดมคติไปแปลเพื่อให้ปฏิบัติตามอำนาจหน้าที่นั้น บทบาทที่ปฏิบัติจริงจะใกล้เคียงหรือแตกต่างจากบทบาทอุดมคติและสภาพแวดล้อมก็ได้

ไวรัช เจียมบรรจง (2549, หน้า 109) ได้จำแนกบทบาทในสังคมทั่ว ๆ ไปจากการศึกษาทฤษฎีบทบาทของลินตัน เป็น 5 บทบาทแตกต่างกันออกไปดังนี้ คือ

- (1) บทบาทตามเพศ และบทบาทตามวัย เช่น บทบาทของผู้ชาย ผู้หญิงเด็กและผู้ใหญ่ เป็นต้น
- (2) บทบาททางอาชีพ เช่น บทบาทของคณบดีของ อาจารย์ ตำรวจ ทนายความ เป็นต้น
- (3) บทบาทเกียรติยศ เช่น บทบาทของหัวหน้า ลูกน้อง คนรับใช้ เป็นต้น
- (4) บทบาททางครอบครัว เช่น บทบาทแม่บ้าน ลูก พ่อ เป็นต้น
- (5) บทบาทในกลุ่มเพื่อนหรือกลุ่มที่มีความสนใจคล้าย ๆ กัน เช่น บทบาทของสมาชิกในกลุ่มชมรมต่าง ๆ

ปราชญา กล้าผจญ (2550, หน้า 125-126) กล่าวถึงประเภทของบทบาทไว้ 2 ประเภท คือ

(1) บทบาทที่เป็นทางการ (formal role) เป็นบทบาทที่ได้มีการมอบหมายให้อย่างเป็นทางการกำหนดไว้แน่นอน มีระเบียบตายตัว เช่น เมื่อปฏิบัติราชการมีตำแหน่งหน้าที่การงานประจำได้แก่ เสมียนประจำแผนก หัวหน้าแผนก ผู้อำนวยการกอง เป็นต้น หรือเมื่อทำงานธุรกิจก็มีตำแหน่งงานเป็นหัวหน้างานผู้จัดการแผนก ผู้จัดการส่วน ผู้จัดการฝ่าย เป็นต้น ซึ่งแต่ละองค์กรจะต้องมีการกำหนดบทบาทของแต่ละตำแหน่งเอาไว้อย่างชัดเจนที่สุด เพื่อให้แต่ละคนสามารถปฏิบัติหน้าที่การทำงานตามบทบาทต่าง ๆ ที่ตนได้รับอยู่นั้นอย่างถูกต้องเหมาะสม

(2) บทบาทที่ไม่เป็นทางการ (informal role) ได้แก่ บทบาทที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งมอบหมายให้แก่บุคคลอย่างเป็นทางการ แต่เป็นบทบาทที่ผู้มีบทบาทอย่างเป็นทางการ จะต้องปฏิบัติเพื่อจะรักษาความสัมพันธ์แห่งบทบาทที่ตนครองอยู่นั้นเอาไว้ให้ได้ บทบาทที่ไม่เป็นทางการนี้แบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ

(2.1) บทบาทในภารกิจ (task role) ซึ่งมุ่งไปที่การดูแลให้กลุ่มปฏิบัติงานได้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

(2.2) บทบาทในการสร้างกลุ่มและธำรงรักษา (group building and maintenance roles) หมายถึง บทบาทในการอำนวยความสะดวกและสร้างปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างกันและกันใน

บรรดากลุ่มบุคคลที่ปฏิบัติงานร่วมกัน และสร้างสายใยแห่งสัมพันธ์ไมตรีต่อกันไว้ให้ผูกพันต่อกันไว้อย่างเหนียวแน่นมีความห่วงใยเอื้ออาทรแก่กันและกัน

(2.3) บทบาทของเอกัตบุคคล (individual role) เป็นบทบาทส่วนตัวของแต่ละบุคคลที่เติมเต็มความเป็นตัวของตัวเอง ทำให้ตัวเองมีความสุข มีความพึงพอใจกับชีวิต เป็นเรื่องส่วนตัว ไม่ใช่เรื่องของกลุ่ม บทบาทส่วนตัวนี้บางทีจะเป็นเครื่องช่วยสนับสนุนสัมพันธภาพอันดีระหว่างบุคคลในกลุ่มก็อาจจะกลับกลายเป็นสิ่งที่เป็อุปสรรคขัดขวางความผูกพันระหว่างกันและกันไปเสียก็ได้หากบุคคลนั้นมีลักษณะอุปนิสัยใจคอเป็นไปในทางที่เป็นลบ เห็นแก่ตัว อิจฉาริษยา เป็นต้น

Moreno (2000, pp. 80-86) กล่าวว่า การแสดงบทบาทของมนุษย์นั้นมักจะเป็นไปตามสิ่งต่อไปนี้

- (1) บทบาทเดิมที่มีการปฏิบัติกันอยู่
- (2) บทบาทตามบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดตามจารีต ประเพณี วัฒนธรรม
- (3) มีการพัฒนาจากบทบาทที่เป็นอยู่เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ต่าง ๆ
- (4) เป็นบทบาทเพื่อการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และบทบาทที่เป็นบทบาทเดิมจะได้รับการต่อต้านและถูกทำลายเนื่องจากโลกมีการเปลี่ยนแปลง บทบาทใหม่ ๆ จะผลักดันบทบาทเก่าให้พ้นไป

โดยสรุปแล้วบทบาทมี 2 ประเภทสำคัญ ได้แก่ บทบาทตามความเป็นจริง คือ บทบาทที่ผู้ปฏิบัติได้กระทำจริง อาจตรงกับความคาดหวังหรือไม่ก็ได้ และบทบาทตามความคาดหวัง ซึ่งอาจเป็นบทบาทที่คนอื่นรับรู้ หรือเป็นไปตามความคิด แต่อาจไม่สามารถปฏิบัติได้ หรือไม่สามารถทำได้อย่างสมบูรณ์

3. ลักษณะของบทบาท

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2548, หน้า 39) กล่าวถึงลักษณะของบทบาทไว้ 3 ลักษณะดังนี้ คือ

- (1) บทบาทตามความคาดหวัง เป็นบทบาทที่ต้องแสดงตามความคาดหวังของผู้อื่น เช่น บทบาทของนักเรียนตามความคาดหวังของครู
- (2) บทบาทตามลักษณะของการรับรู้ เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพรับรู้เองว่า ตนควรจะมีบทบาทอย่างไร เช่น ครูจะคาดหวังว่า ครูเองควรแสดงพฤติกรรมอย่างไร
- (3) บทบาทที่แสดงจริง เป็นบทบาทหน้าที่ที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทตามที่สังคมคาดหวังหรือเป็นบทบาทที่ตนเองคาดหวัง หรือไม่ก็เป็นบทบาทตามที่สังคมคาดหวังและตนเองคาดหวัง

กรรณิการ์ ขวัญอารีย์ (2545, หน้า 63) แบ่งลักษณะบทบาทของคนในสังคมไว้ดังนี้ คือ

(1) บทบาทที่กำหนดไว้ หรือบทบาทตามอุดมคติ (the socially prescribed or ideal role) เป็นบทบาทตามอุดมคติที่กำหนดสิทธิ และหน้าที่ของตำแหน่งไว้

(2) บทบาทที่ควรกระทำ (perceived role) เป็นบทบาทแต่ละบุคคลเชื่อว่า ควรกระทำ ในหน้าที่ของตำแหน่งนั้น ๆ ซึ่งอาจไม่ตรงตามบทบาทอุดมคติทุกประการ และอาจแตกต่างกันไป แต่ละบุคคลก็ได้

(3) บทบาทที่กระทำจริง (the performed role) เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำจริงตาม ความเชื่อ ความคาดหวัง ตลอดจนความกดดันและโอกาสที่ทำในแต่ละสังคมในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ

สำราญ ต้นเรืองศรี (2546, หน้า 36) ได้กล่าวถึงลักษณะของบทบาท พอที่จะสรุปได้ดังนี้ คือ

(1) บทบาทที่กำหนดไว้หรือบทบาทตามอุดมคติ เป็นบทบาทที่มีการกำหนดสิทธิ หน้าที่ของตำแหน่งทางสังคมไว้

(2) บทบาทที่แต่ละบุคคลเชื่อว่าควรกระทำในหน้าที่ตำแหน่งนั้น ๆ ซึ่งอาจไม่ตรง ตามบทบาทตามอุดมคติทุกประการและอาจแตกต่างกันไปตามแต่ละบุคคล

(3) บทบาทที่กระทำจริง เป็นบทบาทที่แต่ละบุคคลได้กระทำไปจริงตามความเชื่อ ความคาดหวัง ตลอดจนความกดดันและโอกาสที่จะกระทำในแต่ละสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

บทบาท เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมที่บุคคลพึงแสดงออกตามสถานภาพที่ตนเป็นอยู่ใน ขณะนั้น บทบาทจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถเข้าใจพฤติกรรมของบุคคล และสามารถจัดระเบียบการอยู่ร่วมกัน และร่วมกันพัฒนาชุมชนและสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้ กล่าวคือ บทบาทมีความสำคัญในการกำหนดหน้าที่ของบุคคล ช่วยให้บุคคลนั้นปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง

สรุป ลักษณะของบทบาท คือ การกระทำของแต่ละบุคคลที่แสดงออกมาตามที่สังคม กำหนด โดยการแสดงออกมาของบุคคลสามารถแสดงออกมาตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับ หรือ แสดงออกตามรูปแบบความคิด ความเชื่อ และความสามารถของบุคคลนั้นก็ได้

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

นักวิชาการจำนวนมากที่ได้ให้ความหมายของชุมชนและการพัฒนาชุมชนไว้ต่าง ๆ กัน ดัง จะได้กล่าวต่อไปนี้

1. ความหมายของชุมชน

การศึกษาเรื่องการพัฒนาชุมชน (community development) สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจก่อน การศึกษา คือ เรื่องความหมายของชุมชน เพื่อให้เข้าใจกรอบแนวคิดเชิงความหมายของชุมชนว่า

กว้าง แคม หรือมีผู้นิยามความหมายของชุมชนไว้อย่างไร เพื่อกำหนดกรอบความคิดของผู้ศึกษาที่มีต่อชุมชนให้กระจ่างชัดเจน

พัฒน์ สุจันงค์ (2548, หน้า 4) ให้ความหมายของชุมชน ในแง่การพัฒนาชุมชนว่า หมายถึง ดินแดนทั่วไปที่มีคนจำนวนมากกว่า 2 คนขึ้นไปที่ได้ร่วมกันด้วยทัศนะอย่างเดียวกัน คือ มีความคิดเห็นพ้องต้องกัน รวมตัวกันที่จะทำอะไรร่วมกัน และก็หวังที่จะปลูกผลสำเร็จนั้นอย่างเดียวกัน และชุมชนในความหมายของพัฒน์ สุจันงค์ จะต้องประกอบไปด้วยลักษณะดังนี้ คือ

- (1) มีกลุ่มบุคคล
- (2) ครอบคลุมอาณาเขตบริเวณหนึ่ง
- (3) มีสภาพการเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน
- (4) มีผลประโยชน์และความสะดวกสบายร่วมกัน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2549, หน้า 6-8) ให้ความหมายของชุมชนว่า หมายถึง องค์กรทางสังคมอย่างหนึ่ง ที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งที่ปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้ โดยสรุปแล้วชุมชนในทัศนะของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ จะต้องประกอบด้วย

- (1) ประชากรจำนวนหนึ่ง
- (2) สถาบันทางสังคม
- (3) องค์กรทางสังคมชนิดที่มีขนาดย่อมกว่าชุมชน เช่น ครอบครัว กลุ่มสหกรณ์ สโมสร เป็นต้น
- (4) อาณาเขตทางภูมิศาสตร์

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2548, หน้า 64) ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับชุมชนว่า เป็นคำใหม่ในภาษาไทยเพราะไม่เคยปรากฏในพจนานุกรม ฉบับ พ.ศ. 2493 และสันนิษฐานว่า น่าจะเริ่มมีการใช้หลังจากนั้นเล็กน้อย โดยการแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Community” ในระยะที่วิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ตะวันตกได้เริ่มแพร่เข้ามาสู่ประเทศไทยเพื่อศึกษาชนบท และต่อมารัฐก็ได้ใช้คำนี้หลังจากที่ได้ตื่นตัวในการพัฒนาหมู่บ้าน จนมีการตั้งหน่วยงานขึ้นใหม่ คือ กรมการพัฒนาชุมชน ในปี พ.ศ. 2505 ด้วยเหตุนี้ในระยะแรกชุมชนมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “บ้านหรือหมู่บ้าน” ในภาษาไทยที่มีมาก่อนหน้านั้น ในฐานะเป็นหน่วยการปกครองที่มีขอบเขตแน่นอนภายใต้การควบคุมของรัฐ

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2550, หน้า 161) เสนอคำจำกัดความของชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มชนที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวพัน และมีการติดต่อสื่อสารเกี่ยวข้องกันอย่างเป็นปกติต่อเนื่อง อันเนื่องมาจาก

การอยู่ในพื้นที่ร่วมกัน หรือการมีอาชีพร่วมกัน หรือการประกอบกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน หรือการมีวัฒนธรรม ความเชื่อ หรือ ความสนใจร่วมกัน

ประเวศ วะสี (2551, หน้า 35-36) ให้ความหมายของชุมชนว่า การที่คนจำนวนหนึ่งมี วัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามในการทำอะไรร่วมกัน มีการ เรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และรวมถึงมีการติดต่อสื่อสาร (communicate) ร่วมกัน ซึ่งอาจพิจารณา การเป็นคุณลักษณะของชุมชนได้ดังนี้ คือ

- (1) มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน
- (2) มีความเอื้ออาทรต่อกัน
- (3) มีการกระทำร่วมกัน
- (4) มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ

เจลีเยว บุริภักดี และคณะ (2547, หน้า 44-45) ให้ความหมายของคำชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มคนหรือบริเวณที่กลุ่มคนนั้น ๆ อยู่รวมกันได้ ทั้ง ๆ ที่แต่ละคนมีความแตกต่างกันหรือมีความ หลากหลายในชุมชนนั้น เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และ กฎมณีนญาท้องถิ่น เป็นต้น

Sanders (อ้างถึงใน สนธยา พลศรี, 2550, หน้า 21) กล่าวถึงชุมชนว่า คือ การที่กลุ่ม บุคคลหลาย ๆ กลุ่มมาอยู่ร่วมกันในบริเวณเดียวกัน ภายใต้กฎหมายและข้อบังคับ อันเดียวกัน มีการ สัมผัสกัน มีความสนใจร่วมกัน มีวัฒนธรรมเดียวกัน และมีพฤติกรรมเหมือน ๆ กัน

สรุปความหมายของคำว่า “ชุมชน” ได้ว่าเป็น พื้นที่อันเป็นที่อาศัยอยู่ของคนและเป็นกลุ่ม ของประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่นั้น โดยมีความสนใจ มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และจุดหมายใน การที่จะอยู่ร่วมกัน ภายใต้กฎระเบียบหรือข้อบังคับเดียวกัน

2. ความหมายของการพัฒนา

คำว่า “พัฒนา” ในความหมายของภาษาไทย เป็นการให้ความหมายที่เข้าใจกันว่า การทำ ให้เจริญ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนามนุษย์ด้านสังคม เพื่อให้สังคมนั้นเจริญเติบโต ซึ่งในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ การ เปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่าง เจริญเติบโตขึ้น หรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับ สิ่งแวดล้อมหรือนมนุษย์ก็ได้ ในพระพุทธศาสนา มีการใช้คำว่า “ภาวนา” ซึ่งเป็นคำบาลี เป็นกิริยา ศัพท์ ที่มาจากคำว่า ภาวติ ซึ่งตรงกับคำว่า “วฑฺฒติ” หรือ คำว่า “วัฒนา” เป็นความหมายที่ใช้เรียก คำว่า ภาวนา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 779)

คำว่า “ภาวนา” แปลว่า การเจริญ หมายถึง การทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น การฝึกอบรมทำสิ่งที่
ยังไม่มีให้มีขึ้น การบำเพ็ญ ต่อมานิยมใช้คำว่า “พัฒนา” ซึ่งเป็นศัพท์ใหม่ในภาษาไทย แต่เดิมใช้คำ
ว่า เจริญ พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “เจริญ” เป็นการใช้ฝึกอบรม เช่น เจริญสมถ เจริญวิปัสสนา แต่
เดิมนั้น พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ภาวนา” คือ สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ วิปัสสนา
ภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเป็นจริง เมื่อกล่าวถึงคำว่า พัฒนา ก็คือ
กล่าวถึงความเจริญ เป็นคำเรียกให้เข้าใจง่าย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2544, หน้า 9)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2548, หน้า 9) กล่าวว่า การพัฒนาทุกอย่างจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง
เกิดขึ้นก่อนแล้วจะต้องมีสิ่งอื่นหรือลักษณะอื่นเข้ามาผสม จึงจะเรียกการเปลี่ยนแปลงนั้นว่า “การ
พัฒนา” ลักษณะที่เพิ่มเข้ามานั้นที่สำคัญ คือ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงที่กำหนดไว้ล่วงหน้า

สมบูรณ์ สุขสำราญ (2552, หน้า 23) ให้ความหมาย “การพัฒนา” ว่า คือ การทำให้เจริญ
นั่นเองแต่เมื่อมาใช้เป็นคำแปลของ “Development” ในภาษาอังกฤษจะมีความหมายเกินความลึกไป
ถึงการทำให้ดีขึ้นจากที่เป็นอยู่ โดยการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้าไปปรับปรุงเปลี่ยนแปลง หรือการ
นำวิชาการแปลกใหม่เข้ามาใช้ การพัฒนาในความหมายนี้ มิได้หมายถึงการพัฒนาวัตถุเท่านั้น แต่
หมายถึงการพัฒนาบุคคลทั้งในด้านจิตใจและความคิดด้วย

วิทยากร เชียงกูล (2553, หน้า 12) แสดงความเห็นถึง “การพัฒนา” ว่า การพัฒนาที่แท้จริง
ควรหมายถึง การทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกิน
ดี ความเจริญงอกงามทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจ และความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ
การได้รับปัจจัยทางวัตถุ เพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องพัฒนาทางด้าน
การศึกษา สิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมและทางจิตใจด้าน
ต่าง ๆ ด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้เรียกว่า เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนา
ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการเพิ่มปริมาณสินค้า หรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น แต่อยู่ที่การเพิ่มความพอใจและ
ความสุขของประชาชนมากกว่า

พระเทพสาครมุนี (2549, หน้า 115) กล่าวสรุปไว้ว่า “การพัฒนา” เป็นการกระทำให้เจริญ
กระทำให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป มีศิลปะในการกระทำอะไรลงไป ต้องมีสิ่งที่ดีสวยงามตาม
ระเบียบ มีเหตุมีผลอยู่ในนั้น ทำให้มันก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป พยายามทำให้มันก้าวหน้า พยายามทำ
ให้มันเจริญ อันนี้เรียกว่า มีศิลปะในการพัฒนา

พระไพศาล วิสาโล (2551, หน้า 18-19) อธิบายว่า การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม
จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้อง
เกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกัน

นั่น การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนาจให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม

Reeder (อ้างถึงใน โสภณ โสภโณ, 2550, หน้า 15) ให้ความหมายของ “การพัฒนา” ว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

- (1) ความแตกต่าง เช่น ปริมาณและคุณภาพของบริการข้อมูลและข่าวสาร ฐานะทางสังคมบทบาท และอาชีพ เป็นต้น
- (2) การใช้ประโยชน์จากบริการที่มีอยู่และเพิ่มขึ้น
- (3) มีเทคโนโลยีและความมีประสิทธิภาพกระจายทั่วทุกสังคม
- (4) มีความเชื่อและความไม่เชื่อ เช่น เป้าประสงค์ ความเชื่อพื้นฐาน ค่านิยม โอกาส และการสนับสนุน
- (5) ทักษะคติ เช่น ระดับความพอใจ ความเป็นเอกภาพ ขวัญ และความพึงพอใจมากขึ้น
- (6) มีพฤติกรรม เช่น ช่วยเหลือตนเอง มีประสิทธิภาพ การใช้ทรัพยากรมนุษย์ และมีความคิดริเริ่มมากขึ้น

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ, 2553, หน้า 2) อธิบายว่าคำว่า พัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและการพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น แต่ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงที่ใช้ในการพัฒนาจิตนั้น ท่านใช้คำว่าภาวนา หมายถึง การทำให้มี การทำให้เกิดขึ้น ทำให้เจริญ การอบรม การบำเพ็ญ เช่น คำว่า สมาธิภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือบำเพ็ญสมาธิ และคำว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือการบำเพ็ญวิปัสสนา

สรุปความหมายของการพัฒนาชุมชน หมายถึง การพัฒนาความคิด ความสามารถของประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่น สามารถช่วยเหลือตนเอง เพื่อนบ้าน และชุมชน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยความร่วมมือของราษฎรและภาครัฐ ในที่นี้หมายถึง การพัฒนาชุมชนในอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

3. ความหมายของการพัฒนาชุมชน

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2547, หน้า 12) กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่จะต้องทำต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงนี้จำเป็นต้องใช้เวลาและจำต้องอาศัยกรรมวิธีการเปลี่ยนแปลงที่ถูกต้อง กระทำอย่างเรียบร้อย เพื่อให้การพัฒนาดลไปถึงประชาชนอย่างแท้จริง และเพื่อให้ "ทิศทางการพัฒนา" เป็นไป

โดยถูกต้องตามหลักวิชาโดยการพัฒนาที่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่ "การพัฒนาคน" เป็นเรื่องที่ยากยิ่งกว่าการพัฒนาทั่ว ๆ ไปหลายเท่าตัว

อภิชัย พันธเสน (2549, หน้า 135) ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ว่า คือ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ตั้งใจกระทำขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพื่อวัตถุประสงค์ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้นจากสภาพก่อนการพัฒนา มีการกินคืออยู่ดี มีการส่งเสริมให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ มีการปรับปรุง ดัดแปลง หรือควบคุม ทรัพยากรและสภาพแวดล้อม มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองกับสังคมภายนอก ชุมชนของตน ตลอดจนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชนเป็นสำคัญ

จิรพรรณ กาณจนจิตร (2549, หน้า 38) กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน คือ การเปลี่ยนแปลง ชุมชนให้ดีขึ้นหรือให้เจริญขึ้นทุกด้าน นั่นคือ จะต้องพัฒนาคน กลุ่มชน สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือ สาธารณสมบัติ และพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้บรรลุผลแก่เศรษฐกิจและสังคม รวมทั้ง การเมืองของชาติโดยรวม

ชอบ เข้มกลัด (2554, หน้า 4) กล่าวว่า "การพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ความรู้สึนึกคิด ทักษะคติ บุคลิกภาพ นิสัยใจคอ ความชำนาญชำนาญ ทัศนคติ และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน" การพัฒนาชุมชนจะต้องลงไปถึงตัวคน ความรู้สึนึกคิด ทักษะคติ ของผู้คน หรือ "ผู้รับการพัฒนา" ด้วย ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการพัฒนาชุมชน เพราะถ้า หาก "การพัฒนาคน" ด้วยเรื่องเหล่านี้ไม่เกิด การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ปัญหาที่มีอยู่ ว่า ความคิดเช่นนี้จะเกิดขึ้นจริงและกว้างขวางได้มากน้อยเพียงใด เพราะตัวอย่างการพัฒนาใน แนวทางนี้มีให้เห็นมาแล้วมากมายในสังคมไทย แต่ก็มิมีระยะเวลาช่วงสั้นๆ เท่านั้นที่ประชาชนให้ ความสนใจ จากนั้นก็ปล่อยให้เงียบหายไปที่สุด

เฉลิม บุรีภักดี และคณะ (2555, หน้า 45) ให้ความหมายว่า การพัฒนาชุมชน คือการ ทำให้คนซึ่งอยู่ในพื้นที่บริเวณที่มีความแตกต่างกันทั้ง ด้านเชื้อชาติ ศาสนา ความเป็นอยู่ การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ และอื่น ๆ สามารถอยู่รวมกันได้อย่าง ราบรื่น มีความสุข รู้รักสามัคคี และร่วมมือกันทำงานได้

สรุปว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง การพัฒนาที่มีความมุ่งหมายที่จะให้ประชาชนที่อยู่ ในชุมชนพึ่งตนเองได้ โดยมีการศึกษาเป็นพื้นฐานพัฒนาคุณธรรม นำผลผลิตจากทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด พัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ช่วยกันรักษาสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือ การพัฒนาคนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม และส่งเสริมสิ่งแวดล้อมให้ ดี จุดมุ่งหมายของการพัฒนาก็จะยั่งยืนต่อไป

4. หลักการของการพัฒนาชุมชน

ในการพัฒนาชุมชนต้องมีเป้าหมายที่สำคัญในการดำเนินงาน จึงนำเสนอแนวคิดของนักวิชาการทางสังคมศาสตร์ด้านการพัฒนาไว้ดังนี้ คือ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2555, หน้า 16-20) กล่าวถึงเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนว่า เป็นเป้าหมายอุปกรณ์ (instrumental goal) คือ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน สิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา สังคม วัฒนธรรม ครอบครัวและประชากรอนามัยและสาธารณสุข นันทนาการ ฯลฯ

สุเทพ เชาวลิต (2555, หน้า 38) กล่าวว่า กรมการพัฒนาชุมชน มีเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนอยู่ 5 ประการ คือ

- (1) เร่งการเพิ่มผลผลิต เพิ่มรายได้ และลดรายจ่ายของชุมชน
- (2) ปรับปรุงส่งเสริมสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น
- (3) ปรับปรุงส่งเสริมอนามัย และสุขภาพ
- (4) ส่งเสริมการศึกษา และวัฒนธรรม ตลอดจนให้เรียนรู้ในสิ่งที่จำเป็น
- (5) พัฒนาประชาชนให้ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน

จากเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนให้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพสมบูรณ์นั้นต้องพัฒนาทั้งคนและสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กัน

จิรพรรณ กาญจนจิตร (2551, หน้า 52) กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนว่า เป้าหมายสุดท้าย (ultimate goal) คือ การพัฒนาคน โดยมุ่งให้คนในชุมชนมีความรู้ความสามารถ มีทักษะในการแก้ไขปัญหาการตัดสินใจของตนเองในการที่จะปรับปรุงสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ชุมชน บนพื้นฐานของการปกครองตนเองในระบอบประชาธิปไตย

สรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อการกระตุ้นเตือน ชักจูง และส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทเกิดความคิดสร้างสรรค์ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชน การพัฒนาชุมชนเป็นการมุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชน และควรเป็นความคิดริเริ่มของประชาชนด้วย แต่ถ้าประชาชนไม่รู้จักคิดริเริ่ม ก็ให้ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่ม ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการนี้ ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างจริงจัง การทำงานพัฒนาชุมชนต้องร่วมมือกับประชาชนอย่างจริงจังโดยดึงประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มากที่สุด โดยเฉพาะในขั้นตอนของการร่วมคิด ร่วมทำนั้นถือว่าสำคัญมาก เพราะจะช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกว่า งานพัฒนาชุมชนนั้นเป็นงานของเขาซึ่งเขาจะเกิดความสำนึกที่จะสานต่อโครงการให้ยั่งยืนไป ซึ่งการพัฒนาชุมชนจะทำให้ชุมชนเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม

การปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และอนามัย เมื่อชุมชนเกิดการพัฒนาและความเป็นอยู่ดีขึ้นก็
จะส่งผลให้ประเทศชาติพัฒนาได้อย่างรวดเร็วและยั่งยืน

แนวคิดและหลักการของการมีส่วนร่วม

1. ความหมายของการมีส่วนร่วม

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2546, หน้า 30) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า เป็นการเปิด
โอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติ และ
รับผิดชอบ

เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2547, หน้า 182-183) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็น
การที่บุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุน ทำประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ หรือกิจกรรมต่าง
ๆ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจหรือกระบวนการบริหาร

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2550, หน้า 13) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นการเปิด
โอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ

องค์การสหประชาชาติ (United Nation, อ้างถึงในอภิญา สุวรรณภักดิ์, 2543, หน้า
22) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าหมายถึงการเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของ
ประชาชนในด้านต่าง ๆ

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคลหรือคณะ
บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และร่วมปฏิบัติกิจกรรมใด ๆ

สมนึก ปัญญาสิงห์ (2542, หน้า 27) ได้เสนอหลักการของการมีส่วนร่วมไว้ว่า

(1) เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลางในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหา กล่าวคือเน้น
บทบาทของประชาชนและชุมชนเป็นศูนย์กลาง ชุมชนเป็นเจ้าของเรื่อง เจ้าของโครงการเพื่อให้
ชุมชนมีบทบาทแก้ไขปัญหาด้วยพลังความรู้ความสามารถของตนเองมากขึ้น หน่วยงานภายนอก
เป็นผู้ให้การสนับสนุนเรื่องเทคนิควิชาการ ความรู้ ตลอดจนงบประมาณสมทบ

(2) พัฒนาขีดความสามารถและสร้างพลังกลุ่มของชุมชนให้เข้มแข็ง ช่วยให้เขาคิด
ไม่ใช่คิดให้เขา และช่วยให้เขาทำ ไม่ใช่ทำให้เขา ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มหรือองค์กรเข้มแข็ง สามารถ
บริหารจัดการพึ่งตนเองได้

(3) พัฒนากระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมจากชุมชน ได้แก่ การวิเคราะห์ การ
เสนอแนะ การวิจารณ์ การตรวจสอบอย่างเปิดเผย โปร่งใส ช่วยคิด แนะนำ ปรับปรุง เช่น การมี

ส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานรัฐกับองค์กรประชาชน และการมีส่วนร่วมระหว่างประชาชนด้วยกันเอง เป็นต้น

(4) การมีหุ้นส่วนในกระบวนการพัฒนาและการทำงานร่วมกันโดยผนึกกำลังความรู้ ความสามารถและความรับผิดชอบร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาในพื้นที่ การแก้ไขปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐทั้งในระดับภาคและระดับท้องถิ่น รวมถึงองค์กรเอกชนและประชาชนผู้ได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อม

(5) การดำเนินโครงการและจัดกิจกรรมร่วมกัน เช่น การสร้างผลงานและการติดตาม ตรวจสอบ ประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพของโครงการ เช่น ใช้งบประมาณน้อยแต่ได้ผลงานมาก ไม่มีการสูญเปล่า ทำได้อย่างประหยัด ใช้ทรัพยากรบุคคลน้อย คุ่มค่า และที่สำคัญคือแก้ไขปัญหา ร่วมกับชุมชนได้

2. ลักษณะหรือรูปแบบของการมีส่วนร่วม

วิรัตน์ สมสินทรัพย์ (2548, หน้า 7) อธิบาย กระบวนการความร่วมมือของประชาชนว่า ต้องมีความรู้สี่กดังต่อไปนี้

- (1) การเข้าร่วมในการตัดสินใจ ตกลงใจ
- (2) การเข้าร่วมในการดำเนินการของแผนและ โครงการพัฒนา
- (3) การเข้าร่วมในการติดตามและประเมินผล โครงการและแผนงานของการพัฒนา
- (4) การเข้าร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา

ปรัชญา เวสารัชช, 2548, หน้า 3) ขยายความของการมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า

(1) การมีส่วนร่วมสะท้อนการเข้าเกี่ยวข้องโดยสมัครใจและเป็นประชาธิปไตยดังนี้
(1.1) การมีส่วนร่วมของประชาชนครอบคลุมการสร้างโอกาสที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและสังคมได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่กระบวนการพัฒนาและมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาตลอดจนเอื้อให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

(1.2) การแบ่งปันผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

(1.3) การตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย นโยบาย การวางแผน และดำเนินโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

(2) การมีส่วนร่วมเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างส่วนที่ประชาชนลงแรงและทรัพยากรเพื่อพัฒนากับประโยชน์ที่ได้รับจากการลงทุนลงแรงดังกล่าว กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจไม่ว่าระดับท้องถิ่น ภูมิภาค หรือระดับชาติ จะช่วยให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างส่วนที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับประโยชน์ที่ได้รับ

(3) ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจผิดแผกแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบาย และ โครงการของการบริหาร รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประชากรการมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน การมีส่วนร่วมในการพัฒนามีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เพื่อให้โครงการพัฒนาประสบผลสำเร็จ การพิจารณาประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาจึงพิจารณาจากความพยายามที่บุคคลทุ่มเทให้กับการทำงานในโครงการพัฒนาจนโครงการประสบผลสำเร็จ ยิ่งบุคคลทุ่มเทความพยายามในการกระทำกิจกรรมในโครงการพัฒนานั้น ๆ มากเท่าใด ก็ถือว่าบุคคลนั้นเข้าร่วมโครงการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ (สมหวัง พิธิยานุวัฒน์, 2548, หน้า 99)

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2549, หน้า 189) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมว่ามีหลายระดับตั้งแต่เป็นสมาชิกจนถึงเป็นผู้นำหรือประธานกรรมการดังนี้

- (1) เป็นสมาชิก
- (2) เป็นสมาชิกเข้าร่วมการประชุม
- (3) เป็นสมาชิกที่บริจาคเงินช่วย
- (4) เป็นกรรมการ
- (5) เป็นประธานกรรมการ

นอกจากนี้แล้ว ยังอาจพิจารณาลักษณะการมีส่วนร่วมของสมาชิกดังต่อไปนี้คือ

- (1) สมาชิกผู้นั้นทำอะไร ระหว่างการประชุม
- (2) สมาชิกผู้นั้น เล่นบทอะไรในที่ประชุม

อดิน รพีพัฒน์ (2550, หน้า 100) ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วมงานประสบการณ์ภาคสนามในประเทศไทยว่า การมีส่วนร่วมที่แท้จริงน่าจะมี 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาของชาวชนบท ขั้นตอนนี้เป็นส่วนแรกที่สำคัญที่สุด เพราะถ้าชาวชนบทยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและค้นหาสาเหตุของปัญหาด้วยตัวของเขาเองกิจกรรมต่าง ๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์ เพราะชาวชนบทจะขาดความเข้าใจและมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น สิ่งที่น่าอนที่ที่สุดก็คือชาวชนบทเป็นผู้อยู่กับปัญหา และรู้จักปัญหาของตนเองดีที่สุด แต่มนุษย์ย่อมยังจะมองปัญหาของตนเองไม่ชัดเจน จนกว่าจะมีคนมาช่วยให้เขาวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาของเขาได้เด่นชัดขึ้น เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาจึงน่าจะมีหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นกระบอกเสียงผู้คอยสะท้อนภาพหรือเป็นแพทย์ผู้คอยชักนำให้ชาวชนบทมองเห็นภาพของปัญหา และวิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวของเขาเอง

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม การวางแผนการดำเนินกิจกรรม เป็นขั้นตอนต่อไปที่ขาดไม่ได้ เพราะหากเจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องการแต่ผลงาน การพัฒนาวัตถุ ให้เสร็จสิ้นโดยฉับไว ก็จะดำเนินการวางแผนงานเสียด้วยตนเอง ผลต่อไปที่ตามมาคือเมื่อขาด เจ้าหน้าที่ ชาวชนบทก็ไม่สามารถดำเนินการวางแผนงานได้ด้วยตนเอง อาจมีความยากลำบากที่จะผลักดันให้เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาทำหน้าที่เป็นแค่เพียงเพื่อนของชาวชนบทในการช่วยกันวางแผน เพราะชาวชนบทโดยทั่วไปมีการศึกษาน้อย แต่ถ้าเราไม่ทำให้ชาวชนบทได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้โอกาสที่ชาวชนบทจะได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองในการวางแผนดำเนินงานก็จะหมดไป เจ้าหน้าที่หรือนักพัฒนาต้องทำให้ได้ว่า การศึกษาเรื่องใดก็ตามต้องเริ่มความยากง่าย เร็วช้า จากระดับของผู้รับการศึกษา มิใช่จากระดับความรู้ ความสามารถของผู้ให้การศึกษา

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการลงทุนและการปฏิบัติงาน ถึงแม้ว่าชาวชนบทจะยากจนและขาดแคลนทรัพยากร แต่ชาวชนบทก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงานได้ เพราะจากประสบการณ์ในการทำงานในชนบท อย่างน้อยชาวชนบทก็มีแรงงานของตนเองเป็นขั้นต่ำสุดที่จะเข้าร่วมได้ และในหลาย ๆ แห่งชาวชนบทสามารถจะร่วมลงทุนในกิจกรรมหลาย ๆ ประเภทได้ การร่วมลงทุนและปฏิบัติงานจะทำให้ชาวชนบทคิดค้นทุนให้กับตัวเองในการดำเนินงาน และจะระมัดระวังรักษากิจกรรมที่สร้างขึ้นเพราะเขาจะมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งต่างไปจากการที่การลงทุนและการปฏิบัติงานทั้งหมดมาจากปัจจัยภายนอก เมื่อจะมีอะไรเสียหายก็ไม่เดือดร้อนมากนักและการบำรุงรักษาก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะเมื่อไม่ใช้ของเขา เขาก็จะไม่บำรุงรักษา ไม่รักและหวงแหนมัน นอกจากนั้นการร่วมปฏิบัติงานด้วยตนเองทำให้ได้เรียนรู้การดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิด และเมื่อเห็นประโยชน์ก็สามารถจะดำเนินกิจกรรมนั้นด้วยตนเองต่อไปได้

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนในขั้นสุดท้ายที่สำคัญอย่างยิ่งอีกเหมือนกัน เพราะถ้าหากการติดตามและการประเมินผลงานขาดการมีส่วนร่วมของชาวชนบท แต่ได้ดำเนินการโดยบุคคลภายนอก ชาวชนบทย่อมจะไม่ได้ประเมินด้วยตนเองว่า งานที่ทำงานนั้นได้รับผลดี ได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่

จาร์ฟงส์ พลเดช (2546, หน้า 73) ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ซึ่งเขาเรียกว่า เป็นขอบเขตของการมีส่วนร่วมที่สำคัญ 6 แบบ คือ

- (1) การวิเคราะห์ปัญหาความต้องการของชุมชนหรือของกลุ่ม
- (2) การกำหนดแนวทางดำเนินการให้บรรลุในการแก้ปัญหา
- (3) การระดมทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน
- (4) การปฏิบัติตามแบบที่กำหนดไว้

(5) การควบคุมติดตามและประเมินผล

(6) การจัดสรรประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างยุติธรรม

ปรมะ สตะเวทิน (2549, หน้า 14-15) ได้เสนอขั้นตอนหรือประเภทของการมีส่วนร่วม เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำก็คือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นก็ เลือกรายนโยบายและประชากรที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไป เรื่อย ๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจ ในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงาน ตามโครงการนั้น จะได้มาจากคำถามที่ว่า ใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำ ประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและประสานงาน และการ ขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์นั้น นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ภายในกลุ่มแล้ว ผลประโยชน์ของโครงการนี้รวมทั้งผล เกิดขึ้นอันที่เป็นประโยชน์ในทางบวกและผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งจะ เป็นประโยชน์และโทษต่อบุคคลและสังคมด้วย

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้นสิ่งสำคัญ ที่จะต้องสังเกตก็คือความเห็น (views) ความชอบ (perferences) และความคาดหวัง (Expectations) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

พนัส หันนาคินทร์ (2542, หน้า 11-12) ได้กล่าวถึง ลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วม ว่าเป็นเรื่องของกระบวนการที่ครบถ้วน ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดการดำเนินการ ซึ่งได้สรุปถึงขั้นตอน ของการมีส่วนร่วมได้ 4 ขั้นตอนหลัก ๆ ดังนี้

(1) มีส่วนร่วมในการคิด ศึกษา และค้นคว้า หาปัญหาและสาเหตุของปัญหาตลอดจน ความต้องการของชุมชน

(2) มีส่วนร่วมในการวางนโยบาย หรือแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อลดและแก้ไข ปัญหา

(3) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในการจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหาร ทรัพยากรอย่าง มีประสิทธิภาพ

(4) มีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม และประเมินผลการทำงาน

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization, 2007, p. 66) ได้เสนอว่า การมีส่วนร่วมที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์ จะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

(1) การวางแผน (Planning) กลุ่มคนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามและประเมินผล และประการสำคัญ คือ การตัดสินใจด้วย

(2) การดำเนินกิจกรรม (Implementation) กลุ่มคนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ และบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมทางการเงินและการบริหาร

(3) การใช้ประโยชน์ (Utilization) กลุ่มคนจะต้องมีความสามารถในการนำเอา กิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทาง สังคม

(4) การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining benefits) กลุ่มคนจะต้องได้รับการแจกจ่าย ผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุก็ได้

Cohen & Uphoff (2001, p. 46) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

(1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และการประสานขอความร่วมมือ

(2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุน ด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานของความช่วยเหลือ

(3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (benefit) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

(4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation)

Klein (1991, p. 85) ได้แบ่งกรรมวิธีการมีส่วนร่วมไว้ 12 ขั้นตอน ดังนี้

(1) การร่วมประชุม เป็นการร่วมอภิปราย หรือเนื้อหาสาระของการวางแผน พัฒนาหรือการจัดทำแผนโดยตรง

(2) การถกเถียง เป็นการแสดงความคิดเห็น ได้แย้งกันตามวิถีทางประชาธิปไตย เพื่อให้ทราบถึงผลดีผลเสียในกรณีต่าง ๆ

(3) การให้คำปรึกษาแนะนำ วิธีการนี้ประชาชนต้องเข้าร่วมเป็นกรรมการใน คณะกรรมการบริหารโครงการ เพื่อให้ความมั่นใจว่า มีเสียงประชาชนที่ถูกผลกระทบเข้ามีส่วนร่วมรับรู้และร่วมในการตัดสินใจและการวางแผน

(4) การสำรวจ วิธีการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนก็เป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ ประชาชนได้มีโอกาสร่วมแสดงความคิดเห็นในกรณีต่าง ๆ

(5) การประสานงานร่วมกัน เป็นกรรมวิธีที่ประชาชนเข้าร่วมตั้งแต่การคัดเลือกตัวแทนกลุ่มให้เข้าไปร่วมงานบริหารและมีการจัดการ หรืออาจจะเป็นในรูปแบบการเข้าร่วมในคณะกรรมการที่ปรึกษาจากฝ่ายประชาชน

(6) การสัมภาษณ์ หรือการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำ และประชาชน ผู้ได้รับผลกระทบ เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นและความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น

(7) การจัดทัศนศึกษาไปยังจุดหรือบริเวณที่จะมีการก่อสร้าง หรือการจัดทำโครงการพัฒนาเพื่อการสำรวจ และตรวจสอบข้อเท็จจริงก่อนจะร่วมตัดสินใจ

(8) การไต่สวนสาธารณะ เป็นการไต่สวนข้อมูลจากประชาชนโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคน และทุกกลุ่มในสังคม ได้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่อกฎ ระเบียบ และนโยบายประเด็น ต่าง ๆ ที่สำคัญของรัฐบาล ซึ่งมีผลกระทบต่อประชาชนโดยรวม

(9) การสาธิต เป็นการใช้เทคนิคการสื่อสารทุกรูปแบบ เช่น โปสเตอร์ แผ่นพับ วิดีโอ โทรทัศน์ สไลด์ แผนที่ และหุ่นจำลอง เพื่อเผยแพร่ข่าวสารจากรัฐสู่ประชาชนเพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข่าวสารอย่างทั่วถึงกัน

(10) การเลือกตั้งผู้แทนของประชาชน เป็นการพิจารณาเลือกผู้แทนของสังคม ทำได้โดยการปรึกษาหารือ ประสานงานร่วมกัน สัมภาษณ์ ร่วมประชุม และถกเถียงกัน

(11) การออกเสียงประชามติโดยตรง เป็นการตอบคำถามของรัฐบาลโดยประชาชน เป็นการให้ประชาชนทุกคนในสังคมออกความคิดเห็นโดยตรงต่อรัฐบาล ในกรณีที่รัฐบาลมีคำถามที่สำคัญมาก และต้องการให้ทุกคนในสังคมเป็นผู้ตัดสินใจแทนรัฐบาล

(12) การรายงานผล การรายงานผลมักกระทำในขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการวางแผน และจัดทำแผน ผลของการตัดสินใจในกระบวนการวางแผนจนถึงขั้นของการจัดทำแผน และโครงการถูกส่งกลับไปยังประชาชนในท้องถิ่น เพื่อการถามความแน่ใจของท้องถิ่นซ้ำอีกครั้ง ก่อนตัดสินใจทำโครงการ ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นได้พิจารณาอีกครั้ง หากต้องการเปลี่ยนจะได้แก้ไขได้ทันที่

พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ (2551, หน้า 268-290) ได้ศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในกองทุนยาและเวชภัณฑ์ประจำหมู่บ้าน และได้สรุปถึงขั้นตอนและแนวทางดำเนินการในการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

(1) มีส่วนร่วมในกระบวนการริเริ่มเป็นขั้นตอนการเรียนรู้ ประเมิน และสรุปถึงสภาพปัญหาสุขภาพที่ชุมชนประสบอยู่ จัดลำดับความสำคัญของปัญหา และสำรวจถึงศักยภาพและความพร้อม จนถึงขั้นการค้นหา เลือกรูปแบบการใช้วิธีการ และเครื่องมือที่เหมาะสม เพื่อการแก้ปัญหาที่ค้นพบตามลำดับก่อนหลัง

(2) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผน เป็นการวางแผนกำหนดโครงสร้างของคณะกรรมการบริหารกองทุน กระบวนการได้มาซึ่งตัวบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการ และกระบวนการในการกำหนดคราหาหุ้น

(3) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรม เป็นไปในรูปแบบของการสละแรงงาน เงินทอง หรือรับผิดชอบกิจกรรมทั้งหมด เป็นการบริหารจัดการกองทุน

(4) การมีส่วนร่วมในกระบวนการควบคุมและประเมินผล ถือเป็นบทบาทขั้นสูงในกระบวนการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ โครงการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนต่าง ๆ ของการมีส่วนร่วมที่นำเสนอข้างต้นนั้น พอสรุปการมีส่วนร่วมได้เป็น 5 ขั้นตอนคือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชนตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชน และมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้น ๆ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนโครงการเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการกำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน และกำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการเป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำประโยชน์ให้แก่โครงการ โดยการร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน หรือโดยการบริหารงาน ประสานงานตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลที่เกิดจากโครงการเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากโครงการ หรือมีส่วนร่วมในการรับผลเสียที่อาจจะเกิดจากโครงการ ซึ่งผลประโยชน์หรือผลเสียนี้อาจเป็นด้านวัตถุหรือด้านจิตใจ ที่มีผลต่อสังคมหรือบุคคลก็ได้

ขั้นที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผล โครงการจะเป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่า โครงการที่พวกเขาดำเนินการนั้นบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินผลย่อย ซึ่งเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำกันเป็นระยะ ๆ หรือการประเมินผลรวมซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวมยอดของโครงการ ทั้งหมด

สรุป ประโยชน์ของการบริหารแบบมีส่วนร่วมมีผลโดยตรงต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานและกำลังใจของผู้ปฏิบัติงานอันจะเป็นผลให้เกิดการยอมรับ และมีความผูกพันระหว่างบุคลากรด้วยกัน และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น

4. เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม

วินัย มนต์ปัญญากุล (2544, หน้า 20-21) ได้สรุปเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า ประชาชนจะต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านความสามารถ ความเต็มใจ และอิสรภาพ นอกจากนี้ยังจะต้องประกอบเงื่อนไขอื่น ๆ อีก เช่น เวลา ความสนใจ ความสามารถในการสื่อสาร และไม่เกิดผลเสียหายต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคม รวมทั้งต้องไม่เสียเงินเสียทองในการมีส่วนร่วมด้วย

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2549, หน้า 36) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า จะเกิดขึ้นได้ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขอย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้ คือ

- (1) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม (freedom to participate)
- (2) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (ability to participate)
- (3) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (willingness to participate)

นอกจากเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการดังกล่าวแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยังต้องอยู่กับเงื่อนไขต่อไปนี้

- (1) ประชาชนต้องมีเวลา
- (2) ประชาชนต้องไม่เสียเงินมากเกินไปที่คาดว่าจะได้รับผลตอบแทน
- (3) ประชาชนต้องมีความสนใจ
- (4) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารกันรู้เรื่องทั้งสองฝ่าย
- (5) ประชาชนต้องไม่รู้สึกว่กระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ สถานภาพทางสังคม

สรุป เงื่อนไขของการมีส่วนร่วมคือ ประชาชนจะต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านความสามารถ ความเต็มใจ และอิสรภาพ

5. ปัจจัยของการมีส่วนร่วม

ในเรื่องปัจจัยของการมีส่วนร่วม นั้น มีผู้ทำการวิจัยด้านนี้มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์การอนามัยโลก (World Health Organization, 2007, p. 13) ได้เสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 3 ประการคือ

(1) ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนใหญ่ จะมีเหตุผลที่สำคัญ คือ ประการแรก มองเห็นว่าจะได้ผลตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และประการที่สอง การได้รับการบอกกล่าว หรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

(2) ปัจจัยโครงสร้างของโอกาส หรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง การมองเห็นช่องทางในการมีส่วนร่วม และมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังการมีส่วนร่วม ดังนั้น พื้นฐานทางด้าน

โครงสร้างของช่องทางการมีส่วนร่วม จึงควรมีลักษณะดังนี้ คือ ประการแรก เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีกำหนดเวลาชัดเจน แน่นนอน เพื่อผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพเป็นจริงของตนได้ และประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

(3) ปัจจัยด้านอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และผลประโยชน์ของกิจกรรมได้

จากที่กล่าวมาในข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวคิดขององค์การอนามัยโลก (WHO/UNICEF) นั้นประกอบด้วย ปัจจัยที่เป็นสิ่งจูงใจให้เห็นผลของการกระทำ ปัจจัยโครงสร้างหรือช่องทางของโอกาสและปัจจัยด้านอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม ซึ่งทำให้ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมายวิธีการและผลประโยชน์ของกิจกรรมได้ในที่สุด

Ariene Fonaroff (อ้างถึงในนิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2550, หน้า 16-17) ได้เสนอความเห็นที่คล้ายๆ กันว่า การบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น จะต้องประกอบด้วยอย่างน้อย 1 ใน 4 ประเภทของการมีส่วนร่วม คือ

- (1) การวางแผน ซึ่งรวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลวิธี ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามและประเมินผล
- (2) การดำเนินงาน
- (3) การใช้บริการจากโครงการ
- (4) การมีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจ

1. ความหมายของแรงจูงใจ

แรงจูงใจ (motivation) มาจากภาษาลาติน แปลว่า “กระตุ้น” หมายถึง กระบวนการทางจิตวิทยาที่ให้ความมุ่งหมายหรือทิศทางแก่พฤติกรรม คือ พลังที่ริเริ่ม กำกับ และค้ำจุนพฤติกรรม และ การกระทำส่วนบุคคล ทฤษฎีการจูงใจจะเป็นการสรุปโดยทั่วไปเกี่ยวกับว่า “ทำไม” และ “อย่างไร” ของพฤติกรรมที่มีความมุ่งหมาย (สมยศ นาวิการ, 2546, หน้า 287)

เชอร์เมอร์ฮอร์น (Schermerhorn , 2000 อ้างใน ศิริวรรณ เสรีรัตน์, 2545, หน้า 305) ให้ความหมายว่า การจูงใจ หมายถึง อิทธิพลภายในบุคคล ซึ่งเกี่ยวข้องับระดับการกำหนดทิศทางและการใช้ความพยายามในการทำงานอย่างต่อเนื่อง

วรนาท แสงมณี (2544, หน้า 8) อธิบายว่า การจูงใจมีลักษณะเป็นนามธรรม กล่าวคือ วิธีการที่จะชักนำพฤติกรรมผู้อื่นให้ปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ พฤติกรรมของคนจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีแรงจูงใจ การจูงใจจึงเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับสิ่งเร้าหรือแรงจูงใจ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การจูงใจหมายถึง ความพยายามที่จะชักจูงให้ผู้อื่นแสดงออกหรือปฏิบัติตามต่อสิ่งจูงใจ สิ่งจูงใจอาจมีได้ทั้งจากภายในและภายนอกบุคคลนั้น ๆ เอง แต่มูลเหตุจูงใจอันสำคัญของบุคคล คือ ความต้องการ

2. ความสัมพันธ์ระหว่างแรงจูงใจและความพึงพอใจ

ความแตกต่างระหว่างการจูงใจและความพึงพอใจ คือ การจูงใจเป็นสิ่งที่เร้าและความพยายามที่ตอบสนองความต้องการหรือเป้าหมาย ส่วนความพึงพอใจ หมายถึง ความพอใจเมื่อความต้องการได้รับการตอบสนองแล้ว ดังนั้นการจูงใจจึงเป็นสิ่งเร้าเพื่อให้ได้รับความพึงพอใจซึ่งเป็นผลลัพธ์ นั่นคือ เมื่อเกิดแรงจูงใจขึ้นแล้วสามารถตอบสนองแรงจูงใจนั้นจะได้ผลลัพธ์ คือ ความพึงพอใจ (ศิริวรรณ เสรีรัตน์, 2545, หน้า 107)

โดยทั่วไปผลการปฏิบัติงานของบุคคลจะถูกกำหนดโดยแรงจูงใจ ความสามารถ และสภาพแวดล้อมของงาน ถ้าบุคคลขาดความสามารถแล้ว ผู้บริหารสามารถให้การฝึกอบรมหรือทดแทนบุคคลได้ ถ้ามีสภาพแวดล้อมของงานไม่ดี โดยปกติผู้บริหารสามารถปรับปรุงให้ดีขึ้น แต่ถ้าแรงจูงใจคือปัญหาแล้ว ผู้บริหารจะมีหน้าที่ที่ท้าทายมากขึ้น พฤติกรรมของบุคคลจะเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อน ดังนั้นการจูงใจจึงมีความสำคัญ เพราะว่าการจูงใจจะกระทบต่อผลการปฏิบัติงาน ซึ่งกระบวนการจูงใจเริ่มต้นด้วยซึ่งต่อไปนี้ (สมยศ นาวิกาน, 2546, หน้า 188)

- (1) มีความต้องการเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการรับรู้ของบุคคล (พนักงาน) ที่ไม่สมหวัง
- (2) พนักงานจะพิจารณาหาวิธีที่สนองความพึงพอใจเกี่ยวกับความต้องการ เช่น งานที่ท้าทาย ค่าตอบแทนที่สูงขึ้น และการยอมรับจากกลุ่มงาน
- (3) ความต้องการเหล่านี้จะนำไปสู่กระบวนการตัดสินใจของพนักงานให้สามารถตอบสนองความพึงพอใจและตามด้วยการมีพฤติกรรมให้บรรลุเป้าหมาย
- (4) สามารถกระตุ้น โดยการให้รางวัล

3. ทฤษฎีเกี่ยวกับแรงจูงใจ

ทฤษฎีความต้องการ (need theories) ในส่วนของทฤษฎีเนื้อหาจะเป็นสำรวจความต้องการภายในของบุคคล ซึ่งเป็นสิ่งเร้าต่อบุคคลให้ปฏิบัติมีดังนี้

- (1) ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการ (hierarchy of needs theory)
- (2) ทฤษฎี ERG (ERG theory)
- (3) ทฤษฎีสองปัจจัยของ (two-factor theory)
- (4) ทฤษฎีความต้องการ (acquired needs theory)

3.1 ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ Maslow (hierarchy of needs)

Maslow (1967, p. 231) ได้ศึกษาแรงจูงใจบนลำดับขั้นความต้องการซึ่งการจูงใจจะเป็นไปตามลำดับของความ ต้องการ ซึ่งแบ่งได้เป็น 5 ชั้น ดังนี้

(1) ความต้องการด้านร่างกาย เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ เป็นความต้องการในเรื่องอาหาร น้ำ อากาศ ความสะดวกสบาย เป็นต้น ซึ่งผู้บริหารต้องจัดหาสภาพแวดล้อมในการทำงานที่เหมาะสม เช่น อากาศที่สะอาด น้ำดื่ม อุณหภูมิที่เหมาะสม

(2) ความต้องการความมั่นคงหรือความปลอดภัย เป็นความต้องการที่จะมีความปลอดภัยในการทำงาน ปราศจากความเสียหายหรืออันตรายทางการความกลัวต่อการสูญเสียงานทรัพย์สิน และ ความมั่นคงในการทำงาน

(3) ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ คือ ต้องการเพื่อน ต้องการผู้ร่วมงาน ต้องการครอบครัว ต้องการเป็นที่ยอมรับของกลุ่ม ต้องการใกล้ชิดกับเพศตรงข้าม

(4) ความต้องการเกียรติยศชื่อเสียง คือ ต้องการความนับถือ ต้องการความมั่นคงซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเห็นของคนโดยทั่วไป ต้องการความพอใจ ชมเชย นิยม ต้องการความมั่นใจในตนเอง ต้องการคุณค่าในตนเอง ต้องการยอมรับตนเอง

(5) ความต้องการความสมหวังในชีวิต คือ ต้องการไปถึงความสามารถสูงสุดของตนเอง ต้องการที่จะพัฒนาศักยภาพของตน ต้องการทำสิ่งที่เหมาะสมที่สุด ต้องการความงอกงามและขยายความต้องการไปถึงที่สุด ค้นพบความจริง สร้างสรรค์ความงาม ส่งเสริมความยุติธรรม สร้างระเบียบ

ทฤษฎีความต้องการของมาสโลว์ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับทุกสภาพแวดล้อม ไม่ได้เฉพาะเจาะจงแก่ด้านการทำงาน ซึ่งในด้านการงานแล้วทฤษฎีนี้สามารถใช้เป็นกรอบบุคคลของพนักงานได้ โดยผู้บริหารสามารถระบุความต้องการแต่ละระดับที่พนักงานต้องการและสร้างสภาพแวดล้อมในที่ทำงานที่สร้างโอกาสของความพอใจให้กับพนักงานได้

3.2 ทฤษฎีการจูงใจ ERG ของ Clayton Alderfer's

เป็นทฤษฎีความต้องการซึ่งกำหนดลำดับขั้นตอนความต้องการ ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ โดยแยกความแตกต่างระหว่างความต้องการระดับต่ำและสูงออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

(1) ความต้องการในการอยู่รอด (existence needs, หน้า e) เป็นความต้องการระดับต่ำสุด และมีลักษณะเป็นรูปธรรม เป็นความต้องการทางกายภาพ และความต้องการด้านความปลอดภัย เช่น ความมั่นคง และค่าจ้างในการทำงาน

(2) ความต้องการความสัมพันธ์ (related needs, หน้า r) เป็นความต้องการความสัมพันธ์ทางสังคมประกอบด้วยความต้องการด้านสังคม คือ การได้รับการยอมรับจากผู้อื่น และต้องการการยกย่อง

(3) ความต้องการความเจริญก้าวหน้า (growth needs, หน้า g) เป็นความต้องการในระดับ สูงสุด มีความเป็นรูปธรรมต่ำสุด ประกอบด้วยส่วนที่เป็นความต้องการการยกย่อง และความต้องการประสบความสำเร็จ

3.3 ทฤษฎีสองปัจจัย (two-factor theory)

ทฤษฎีมีการแบ่งออกเป็น 2 ปัจจัย ดังนี้ (Herzberg, 1968, p. 91)

(1) ปัจจัยจูงใจ (motivation factor) เป็นปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องกับตัวเนื้องานที่ทำให้บุคคลเกิดความพึงพอใจในการทำงาน ซึ่งปัจจัยจูงใจจะตอบสนองความต้องการของบุคคลและเป็นสิ่งที่สร้างความพึงพอใจให้แก่พนักงานที่แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ประกอบด้วย

- (1.1) ความสำเร็จของงาน
- (1.2) การได้รับการยอมรับนับถือ
- (1.3) ความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน
- (1.4) ลักษณะงาน
- (1.5) โอกาสที่จะก้าวหน้าในอนาคต
- (1.6) ความรับผิดชอบ

(2) ปัจจัยอนามัยหรือปัจจัยบำรุงรักษา (hygiene or maintenance factor) เป็นปัจจัยภายนอกที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตัวงานโดยตรง เป็นส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อมการทำงาน ถ้าไม่มีการเสนอปัจจัยอนามัยที่เพียงพอต่อพนักงานแล้วจะทำให้เกิดความไม่พึงพอใจ ประกอบด้วย

- (2.1) การบังคับบัญชา
- (2.2) นโยบายการบริหาร
- (2.3) สภาพการทำงาน
- (2.4) ความสัมพันธ์กับผู้บังคับบัญชา
- (2.5) ความสัมพันธ์กับผู้ใต้บังคับบัญชา
- (2.6) ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน
- (2.7) ตำแหน่งในบริษัท
- (2.8) ความมั่นคงในงาน
- (2.9) เงินเดือน
- (2.10) ชีวิตส่วนตัว

ปัจจัยอนามัยนั้นสามารถช่วยจัดความไม่พึงพอใจได้แต่ไม่สามารถสร้างความพึงพอใจได้ ต้องใช้ปัจจัยจูงใจมาสร้างความพึงพอใจในการทำงาน ผู้บริหารต้องใช้ทั้งปัจจัยอนามัยและปัจจัยจูงใจประกอบกัน

3.4 ทฤษฎีความต้องการของ Mc Clelland (acquired needs theory)

เป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงความต้องการที่จะประสบความสำเร็จของมนุษย์ ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐาน 3 ประการ ดังนี้ (Maclelland, 1962, p. 112)

(1) ความต้องการความสำเร็จ (high achiever) เป็นความต้องการที่จะทำให้ดีขึ้น หรือมี ประสิทธิภาพมากกว่าที่เคยทำ

(2) ความต้องการอำนาจ (power-motivated personal) เป็นความต้องการที่จะมี อิทธิพลหรือควบคุมบุคคลอื่น

(3) ความต้องการความผูกพัน (affiliate) เป็นความต้องการสัมพันธ์จากคนอื่น ๆ บุคคลที่มีความต้องการข้อนี้สูงจะพอใจกับการเป็นที่รัก พยายามสร้างและรักษา ความเป็นมิตร และความใกล้ชิดกับบุคคลอื่น แสวงหาการมีส่วนร่วมกับกลุ่มหรือองค์กร

โดยทั่วไปแต่ละบุคคลจะมีความต้องการทั้ง 3 อย่างในระดับที่แตกต่างกัน

3.5 การเปรียบเทียบทฤษฎีความต้องการทั้ง 4 ทฤษฎี เมื่อนำองค์ประกอบของทฤษฎีความต้องการ

ทฤษฎีความต้องการ มาสโลว์	ทฤษฎี ERG	ทฤษฎีสองปัจจัย เฮอรัชเบอร์ก	ทฤษฎีความต้องการ
ความต้องการความสมหวัง ของชีวิต	ความต้องการ เจริญเติบโต	ปัจจัยจูงใจ	ความต้องการความสำเร็จ
ความต้องการ ชื่อเสียง เกียรติยศ	ความต้องการ ความสัมพันธ์		ความต้องการ อำนาจ
ความต้องการความรัก			ความต้องการ ความผูกพัน
ความต้องการ ความปลอดภัย	ความต้องการดำรงชีวิต อยู่	ปัจจัยชอนามัย	
ความต้องการ ทางร่างกาย			

ภาพที่ 2.1 การเปรียบเทียบระหว่างทฤษฎีความต้องการทั้ง 4 ทฤษฎี
ที่มา: สมยศ นาวิกาน, 2546, หน้า 325

แนวคิดของฝ่ายจัดการจะต้องศึกษาถึงความพึงพอใจของบุคคล และพยายามสร้าง ความพึงพอใจให้แก่พนักงาน ดังนั้นการบริหารทรัพยากรมนุษย์ให้มีความพึงพอใจในการทำงานนั้น ผู้บริหารต้องมีความเข้าใจพฤติกรรมของบุคลากรและสามารถเลือกวิธีการจูงใจที่เหมาะสม ซึ่งความสำเร็จขององค์กรส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติงานของพนักงาน ดังนั้นการจูงใจพนักงานจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะก่อให้เกิดความพึงพอใจในการทำงานของพนักงาน และจะนำมาสู่ ผลการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพได้

จากการศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวกับความต้องการ ซึ่งมีความเกี่ยวพันต่อความพึงพอใจใน การปฏิบัติงานแล้ว จะเห็นได้ว่า ความต้องการของบุคคลนั้นมีความสอดคล้องกัน โดยแต่ละทฤษฎีจะ เน้นความต้องการหรือการให้ความสำคัญที่แตกต่างกันไป แต่จากการเปรียบเทียบระหว่างทฤษฎี ความต้องการทั้ง 4 ทฤษฎียังคงมีปัจจัยต่างๆ ที่ใกล้เคียงกัน และจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกัน เหล่านี้ทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจศึกษาองค์ประกอบที่ทำให้เกิดความพึงพอใจในการทำงานของ พนักงาน บริษัท ดี คอมพิวเตอร์ จำกัด โดยแบ่งออกเป็น 7 ด้าน คือ

1. ลักษณะงาน หมายถึง งานที่ได้รับมอบหมาย ลักษณะเฉพาะของงาน ความน่าสนใจของงาน ความรับผิดชอบ
2. โอกาสความสำเร็จ หมายถึง โอกาสในการเลื่อนตำแหน่ง การเพิ่มทักษะความรู้ ความสามารถต่างๆ การได้รับโอกาสในการฝึกอบรม
3. การบังคับบัญชา หมายถึง ลักษณะในการบริหารงาน ความรู้ ความสามารถ ความเป็นผู้นำ การช่วยเหลือและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ จากผู้บังคับบัญชา
4. สภาพแวดล้อมในการทำงาน หมายถึง ลักษณะทางกายภาพของงาน สภาพแวดล้อมโดยรอบ รวมถึงความปลอดภัยในการทำงาน
5. ความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน หมายถึง เพื่อนที่ร่วมทำงานในแผนกเดียวกันและแผนกที่ต้องทำงานเกี่ยวข้องกัน การให้ความร่วมมือ ความปรองดอง ความช่วยเหลือ การเคารพและการยอมรับทางสังคม
6. ผลตอบแทน หมายถึง เงินเดือน ค่าเข้ากะ ค่าล่วงเวลา โบนัส สวัสดิการต่าง ๆ และผลประโยชน์ต่าง ๆ
7. นโยบายและการบริหารงาน หมายถึง นโยบายในการบริหารงาน ข้อบังคับ ระเบียบปฏิบัติ การประเมินผลงาน

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน

ประยูร ปรุฑโต (2552, หน้า 274-275) กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลว่า พระสงฆ์ในระยะแรก ๆ มีหน้าที่หลักจะต้องทำคือ การศึกษาในเรื่อง ศีล สมาธิปัญญา เพื่อบรรลุมรรคผลในทางพระพุทธศาสนา การบรรลุมรรคผลของท่านเหล่านั้นในตอนแรกเกิดจากการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อพระอรหันต์สาวกเกิดขึ้นชุดแรก 60 รูป งานอันเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์คือ “สั่งสอนบุคคลอื่นให้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยด้วย” ก็เกิดขึ้นโดยพระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับสั่งให้ท่านเหล่านั้นมาประชุมกัน ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี แล้วรับสั่งแก่ท่านเหล่านั้นว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราและเธอทั้งหลายพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่ สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ สัตว์ที่มีรูป

ในจักขุน้อยมีอยู่หากไม่ได้ฟังธรรมจักเชื่อมจากธรรม ผู้ที่อาจจู้ทั่วถึงธรรมจักมี ดูกรภิกษุทั้งหลายแม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม”

นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา งานเผยแผ่ศาสนาได้กระจายไปสู่กลุ่มบุคคล ทั้งจำนวนคนที่ทำงานและคนที่หันมานับถือพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นกลุ่มบุคคลที่เรียกว่าบริษัท 4 อันประกอบด้วย ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในช่วงตอนต้นสมัยพุทธกาลจากเวลาที่ทรงเริ่มปฐมเทศนาไม่ถึงปี เฉพาะพระพุทธองค์เพียงองค์เดียว ทรงแสดงธรรมให้คนสำเร็จจริยผลเป็นพระอริยบุคคลเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก พระสงฆ์มีชีวิตอยู่ได้ด้วยการอาศัยคฤหัสถ์ ซึ่งมีส่วนกำหนดหน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ เมื่อก้าวถึงในแง่คุณธรรมพระสงฆ์ก็ย่อมมีหน้าที่ต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้รอดพ้นจากความทุกข์ด้วยอาศัยความเมตตาและกรุณาธรรมของตน พุทธพจน์ที่ตรัสสั่งสอนเกี่ยวกับหน้าที่ของพระสงฆ์มีอยู่มาก เช่น ในพหูการสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงการพึ่งพากันระหว่างบรรพชิตและคฤหัสถ์ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร แม้เธอทั้งหลายก็จงเป็นผู้มีอุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิงแก่พรหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลายต่างอาศัยซึ่งกันและกันด้วยอำนาจามิสทานและธรรมทาน อยู่ประพุดิตพรหมจรรย์นี้ เพื่อต้องการสลัดโอฆะ เพื่อจะทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบด้วยประการอย่างนี้ ฯ”

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของสงฆ์ไว้ คือ มาตรา 15 ตรี ในส่วนที่กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ข้อที่ 3 ว่า มีหน้าที่ควบคุมและส่งเสริมการศึกษา การศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่ การสาธารณูปการ และการสาธารณสงเคราะห์ พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต, 2552, หน้า 274-2) ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

(1) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกันเอง จะเห็นได้ชัดเจนจากบทบัญญัติต่าง ๆ ในวินัยของสงฆ์ มีการอยู่ร่วมกันเป็นวัด การกำหนดเขตพัทธสีมาอุโบสถ การปวารณา การกรานกฐิน พุทธบัญญัติที่ให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า สังฆกรรม มีการอุปสมบท การระงับอธิการณ์ ตลอดจนข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีการเคารพกันตามอาวุโส เป็นต้น

(2) ความสัมพันธ์ในสังคมส่วนรวมระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ กล่าวคือ พระสงฆ์ถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตไว้กับคฤหัสถ์ เริ่มแต่อาหารซึ่งพระสงฆ์เป็นอยู่ด้วยบิณฑบาตคือ อาหารที่

คฤหัสถ์ถวายตลอดจนปัจจัย 4 อย่างอื่น ๆ และความเป็นอยู่ที่ต้องอาศัยคฤหัสถ์เป็นประจำเป็นข้อบังคับอยู่ในตัวให้ชีวิตของพระสงฆ์ผูกพันกับสังคมของคฤหัสถ์

นอกจากนั้นยังได้กล่าวอีกว่า การที่พระสงฆ์มีบทบาทอย่างไรนั้น คงอยู่ที่หลักการอันมีอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว คือในฝ่ายตนเองก็มีหน้าที่ในการศึกษาปฏิบัติ คือศึกษาเพื่อให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง และพร้อมทั้งสามารถแนะนำแก่ผู้อื่นได้ด้วย ในฝ่ายความสัมพันธ์กับสังคม คฤหัสถ์ พระสงฆ์ ก็มีหน้าที่ให้การศึกษา การเผยแผ่ และการสงเคราะห์ พร้อมกับการปฏิบัติหน้าที่ทางสมณเพศของตน รักษาเกียรติและความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์ไว้ด้วย

ในปัจจุบันบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ได้มีพัฒนาการตลอดมา ตามยุคสมัย ซึ่งมีนักวิชาการหลายคนเสนอความคิด ดังนี้

1. บทบาทด้านการให้การศึกษา

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ (2552, หน้า 216) กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ในด้านการสงเคราะห์การศึกษาว่ามีอยู่ 2 ประการด้วยกันคือ

(1) หน้าที่เป็นผู้ให้คำแนะนำสั่งสอน คือ การให้การศึกษาแก่ประชาชน เผยแพร่ธรรมแก่ประชาชนโดยเฉพาะในด้านการดำรงชีวิตที่ดีงาม ชีวิตที่ประเสริฐ ตามหลักการทางพุทธศาสนาเรียกว่า หน้าที่ของครู แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่า เป็นพระบรมครู ซึ่งทำหน้าที่ฝึกเทวดาและมนุษย์ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เพราะพระองค์ฝึกคนธรรมดาให้กลายเป็นคนดี และกลายเป็นคนประเสริฐในระดับสูงสุด ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในฐานะครู เป็นหน้าที่ถาวรตลอดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน

(2) หน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชน เมื่อประชาชนมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง ก็จะประพฤติอยู่ในศีลธรรม รู้จักอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญาให้ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขประพฤติดี ประพฤติชอบ

พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ, 2541, หน้า 163 – 168) กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ที่ทำอยู่ในปัจจุบันโดยหลักใหญ่ ๆ มีอยู่ 3 ประการ คือ

(1) พัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ (spiritual guide) บทบาทนี้จะเห็นจากองค์กรสงฆ์ต่อไปนี้

(1.1) การเกิดขึ้นของคณะธรรมทาสไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อปี พ.ศ. 2475 โดยการนำของท่านพุทธทาสภิกขุ ก่อให้เกิดวัดป่าเพื่อปัญญาชน ลักษณะสวนโมกขพลาราม มีการผลิตหนังสือธรรมที่มีลีลาการประพันธ์แบบทันสมัย ชักชวนคนยุคปัจจุบันให้เห็นคุณค่าของพระศาสนานำพาคนไทยใฝ่การประพฤติธรรมมากขึ้น

(1.2) การเกิดวัดป่าในสายธรรมยุติกนิกาย จนถึงสมัยพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต สายภาวนาพุทธโธ มีการตั้งสำนักปฏิบัติธรรมในสายวัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ของพระอาจารย์ชา สุภทฺโท ซึ่งให้ชาวไทยและชาวต่างประเทศได้เห็นคุณค่าของความสงบทางด้านจิตใจ และเห็นว่า การมีชีวิตแบบสมัยพระพุทธเจ้าอยู่กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ดี

(1.3) การเกิดขึ้นของสำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานแบบ ยุบหนอ – พองหนอ ซึ่งมีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลางเมื่อปี พ.ศ. 2493 อันมีต้นแบบมาจากท่านมหาสีสะยาตอ วัดศาสนยิสสา ประเทศพม่า ทำให้ระบบการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเจริญรุ่งเรือง และมีผู้ได้ประโยชน์จากการปฏิบัติธรรมสายนี้เป็นอย่างมาก

(1.4) การเกิดขึ้นของการปฏิบัติธรรมแบบสัมมา อรหัง ของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ทำให้เกิดกัลยาณมิตรมากมาย ทั้งในวงพระสงฆ์และประชาชน

(2) ทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่ประชาชน สถาบันสงฆ์ที่ทำหน้าที่มาตลอดคือ สำนักเรียนพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและบาลี ตลอดทั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยสงฆ์ ทำให้เรามีแหล่งเพาะภูมิปัญญาแบบพุทธของประชาชน ระบบการศึกษาสายเดิมและมหาวิทยาลัยสงฆ์ก่อให้เกิดนักเขียน เช่น สุชีพ ปุญญานุภาพ แสง จันทร์งาม พระธรรมปิฎก (ป.อ.ประยุตโต), จันทงค์ ทองประเสริฐ และวศิน อินทสระ ให้แก่แวดวงวิชาการ

(3) ทำหน้าที่เป็นผู้นำด้านการพัฒนาชนบท พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางการพัฒนาชนบท มีทั่วทุกภาคของประเทศ ซึ่งแยกเป็น 2 ประเภท คือ

(3.1) การตั้งมูลนิธิการศึกษาและพัฒนาชนบท พระเถระที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า อุทิศตนเพื่อการศึกษาของชาวบ้านในชนบทมาโดยตลอดคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟูอคุวิโร) วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ตั้งโรงเรียนเมตตาศึกษาที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ และมูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนาชนบท โดยมีอุดมการณ์ “มุ่งส่งเสริมกลจักร สักสอนวิทยา ธารงพระศาสนา และพัฒนาท้องถิ่น”

(3.2) การรวมกลุ่มเพื่องานพัฒนาชุมชนในลักษณะเครือข่าย (network) ของงานพัฒนาชุมชนชนบท มีหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มพระสังฆพัฒนา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาในจังหวัดนครราชสีมา มีพระสงฆ์ที่อยู่ในกลุ่มนี้ประมาณ 20 – 30 รูป เป็นต้น

พุทธทาสภิกขุ (2547, หน้า 56) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์เกี่ยวกับการศึกษาไว้ว่า เดิมนั้นการศึกษาของไทยมีพระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาและอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา ต่อมาได้

เปลี่ยนเป็นแนวทางการศึกษาแบบตะวันตก แบ่งออกเป็น พุทธศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา ใน ส่วนของจริยศึกษานั้น ราชการไม่ได้เน้นในการนำ มาสอนนักเรียน แต่จะเน้นพุทธศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ในส่วนของจริยศึกษาที่ว่านั้น หลักสูตรก็เป็นไปเพื่อการ ท่องจำไม่ได้ฝึกให้ผู้ศึกษานำไปปฏิบัติเพื่อขัดเกลาความประพฤติและจิตใจของคน

พระราชวรมูณี (2553, หน้า 15) กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า เป็นผู้ให้ธรรมทาน คือการให้ธรรม เป็นการพยายามชี้แจงแนะนำหลักความดีงาม หรือหลักการที่จะช่วยเหลือให้มนุษย์ ได้ประสบสิ่งดีงาม ฯลฯ สถาบันสงฆ์ (วัดและพระสงฆ์) เป็นสถาบันใหญ่ในสังคมไทย ย่อมต้อง เกี่ยวข้องและมีบทบาทในทางสังคม พฤติกรรม และกิจกรรมต่าง ๆ ที่พระสงฆ์กระทำมีผลกระทบต่อสังคม และสังคมมีผลต่อสถาบันสงฆ์บ้าง ฉะนั้น จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่พระพุทธศาสนาไม่ว่าจะ เป็นพระธรรมคำสอน หรือพระสงฆ์ในรูปสถาบัน หรือวัดวาอารามก็ตามจะต้องเกี่ยวข้องกับสังคม พระสงฆ์เองจึงควรมีบทบาททั้งต่อตนเองและสังคมดังนี้ คือ

(1) บทบาทต่อตนเองและสังคมสงฆ์ คือ มีหน้าที่ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรม เพื่อความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์

(2) บทบาทต่อสังคมคฤหัสถ์ (ชาวบ้าน) คือ มีหน้าที่

(2.1) การให้การศึกษา หมายถึง การอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้ดำรงชีวิต โดยอาศัย ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม

(2.2) การเผยแผ่ หมายถึง การช่วยให้มีการปฏิบัติธรรมอันเป็นประโยชน์ต่อ สังคม

(2.3) การสงเคราะห์ประชาชน หมายถึง การให้ความช่วยเหลือแก่ประชาชน โดยปฏิบัติหน้าที่ตามสมณเพศของตนเอง

ทินพันธ์ นาคะตะ (2549, หน้า 5-7) กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ว่า สำหรับหน้าที่หลัก ของพระภิกษุสงฆ์ก็คือ การศึกษาและประพฤติปฏิบัติธรรม ส่วนหน้าที่ที่มีต่อสังคมก็น่าจะมีอยู่ หลายประการกล่าวคือ นอกจากจะมีหน้าที่ดำเนินกิจกรรมบางอย่างของวัดแล้ว พระภิกษุสงฆ์ยังมี หน้าที่ในการอบรมสั่งสอนหลักธรรมให้แก่ประชาชนเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติตามและอยู่ใน ศิลธรรมอันดีงาม ยิ่งไปกว่านี้ พระภิกษุสงฆ์ยังมีหน้าที่เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ให้แก่ชาวบ้านอีกด้วย พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้มีความรู้สูงกว่าชาวบ้าน เป็นผู้จัดการศึกษาและเป็นครู เด็กผู้ชายจะถูกส่งไปเป็นศิษย์วัดหรือสามเณร เพื่อเรียนการอ่าน เขียน และเรียนวิชาเลขอย่างง่าย ๆ รวมทั้งรับการอบรมทางศีลธรรมและหลักธรรมของศาสนา ทำให้เด็กผู้ชายส่วนมากอ่านออกเขียน ได้ และมีความรู้ในด้านจริยธรรมของสังคม

สมบูรณ สุขสารณ (2550, หนา 59-62) ไดเสนอลักษณะบทบาทการพัฒนาชนบทของ พระสงฆในปจจุบันวา ควรมีแนวทางหลัก 2 แนวทาง ได้แก่ การพัฒนาที่เนนจิตใจแนวทางหนึ่ง และการพัฒนาที่เนนดานวัตถุอีกแนวทางหนึ่ง ซึ่งมีสาระสำคัญแตกต่างกัน ดังนี้

(1) การพัฒนาดานจิตใจ ควรจะดำเนินการพัฒนาเป็นขั้นตอ คือ

(1.1) เริ่มจากกลุ่มคนส่วนน้อยไปสู่กลุ่มคนส่วนมาก กล่าวคือ

(1.1.1) ตัวเอง ผู้อื่น กลุ่ม ชุมชน ลักษณะนี้เป็นการเริ่มต้นการพัฒนาที่ตัว เรายังเป็นพื้นฐาน เพื่อเป็นแบบอย่างอันดีต่อผู้อื่น เมื่อเราสามารถพัฒนาตนเองจนเป็นแบบอย่างให้ ผู้อื่นได้แล้วจะทำให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้น

(1.1.2) ให้การพัฒนาต่อบุคคลอื่น โดยเริ่มทดลองดำเนินการในกลุ่มเล็ก ๆ ก่อนแต่การพัฒนาลักษณะนี้จะต้องดำเนินการโดยไม่ให้ชาวบ้านรู้ตัว เมื่อผลที่ได้จากการทดลอง พัฒนาในกลุ่มดังกล่าวประสบผลสำเร็จในครัวเรือนอื่น ๆ จะสามารถมองเห็นถึงประโยชน์ของการ พัฒนา และจะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วยในที่สุด

(1.2) การพัฒนาด้วยการฝึกอบรมโดยคำคม อุทาหรณ์ และสุภาษิตต่าง ๆ เพื่อให้ ประชาชน (ผู้ใหญ่) อ่านหรือทำความเข้าใจ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องคอยกระตุ้นและชี้แนะนำไปตาม โอกาสอันสมควรด้วย

(1.3) ใช้วิธีการสอนเด็กเพื่อพัฒนาผู้ใหญ่ โดยการเปิดสอนหรือให้การฝึกอบรม แก่เด็กเล็กทั้งเด็กอ่อนวัยและวัยเรียน เพื่อให้เด็กรู้จักประพฤดีและเป็นแบบอย่างความประพฤติ

(1.4) ให้การอบรมแก่ประชาชนทั้งโดยการเรียกเข้ามาร่วมฟังการบรรยายธรรม และรวมถึงการออกกระจายเสียงผ่านหอกระจายข่าว

(15) ทุกวันพระจะมีการแสดงพระธรรมเทศนา ให้แก่ อุบาสก อุบาสิกา ที่มา ร่วมกันทำบุญที่วัด โดยเนนลักษณะการแสดงธรรมเทศนาที่สอดคล้องกับชีวิตประจำวันของ ประชาชน เพื่อให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ง่าย

(1.6) ใช้นโยบายและมาตรการให้ ลด ละ เลิก อบายมุขต่าง ๆ ทั้งหลายทั้งปวง เช่น ตั้งกรรมการเฉพาะกิจทางศาสนา เพื่อรวมเงินที่ชาวบ้านให้มาแก่ ญาติโยมที่จัดงานประเพณี ต่าง ๆ ไม่ให้นำไปใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้จ่ายไปในทางอบายมุข เช่น การ เลี้ยงเหล้า เป็นต้น

(1.7) สนับสนุนให้มีการตั้งคณะกรรมการของหมู่บ้านคอยดูแลความสงบและ ความสามัคคีในหมู่บ้าน เช่น คณะกรรมการประณีประนอมปัญหา และความขัดแย้ง เพื่อพยายาม สร้างสรรค์ความสามัคคีในหมู่ชาวบ้าน ให้สามารถอยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน

(1.8) ใช้วิธีกระตุ้นจิตใจชาวบ้านให้พยายามรักษาความดีที่ได้ปฏิบัติมา

(2) การพัฒนาด้านวัตถุ การพัฒนาด้านวัตถุ มิใช่หมายถึงเฉพาะการสร้างอาคารเรียน สร้างถนน สร้างศาลา ฯลฯ แต่จิตอันของการแบ่งการพัฒนาด้านวัตถุ และการพัฒนาด้านจิตใจอยู่ที่ เป้าหมายของการพัฒนา โดยกำหนดให้การพัฒนาด้านจิตใจมุ่งไปสู่การพัฒนาเพื่อให้ประชาชน นำไปประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม ส่วนการพัฒนาด้านวัตถุ จะเป็นการพัฒนาที่มุ่ง เป้าหมายไปสู่ประโยชน์สุขของชาวบ้านและชุมชน หรือที่เรียกว่า การพัฒนาไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดี ขึ้น ดังนั้น การพัฒนาด้านวัตถุจึงครอบคลุมในหลาย ๆ ลักษณะ ดังนี้

(2.1) การจัดตั้งกองทุนเพื่อการพัฒนาต่าง ๆ เช่น กองทุนเงินกู้เพื่อการเกษตร ธนาคารข้าว ธนาคารยา ธนาคารควาย เป็นต้น

(2.2) การจัดตั้งสหกรณ์ต่าง ๆ เพื่อฝึกฝนการมีส่วนร่วมในการทำงาน อันเป็นการพัฒนาตนเอง เช่น สหกรณ์การเกษตร สหกรณ์ร้านค้า สหกรณ์ออมทรัพย์ เป็นต้น

(2.3) การพัฒนาการศึกษาบุคคลในทุกระดับและทุกวัย เพื่อการเพิ่มพูนความรู้ และความเข้าใจในทางโลก โดยมีเป้าหมายให้สามารถนำเอาความรู้และสถานภาพทางสังคม ดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ทั้งของตนเองและชุมชนให้ดีขึ้น ครอบคลุมทั้งการศึกษาทางสายสามัญ การส่งเสริมความรู้ในการอาชีพต่าง ๆ เช่น การตัดเย็บเสื้อผ้า ช่างไม้ รวมไปถึงการฝึกอบรมในด้านสาธารณสุขต่าง ๆ ด้วย

(2.4) การพัฒนาเพื่อการโภชนาการ และการพัฒนาสุขภาพอนามัยให้ดีขึ้น เช่น การสร้างส้วม โครงการอาหารเสริม การสร้างถังเก็บน้ำฝน เป็นต้น

(2.5) การสร้างสาธารณประโยชน์และสาธารณูปการต่าง ๆ เช่น ห้องสมุด หรือที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ปรับปรุงซ่อมแซมถนนหนทาง เป็นต้น

(2.6) การพัฒนาเกษตรกรรม เช่น การส่งเสริมการเพาะปลูกพืชชนิดใหม่ ๆ การสร้างระบบชลประทานขนาดเล็ก การฝึกอบรมการพัฒนาการเกษตรและปศุสัตว์ เป็นต้น

คณินนิตย์ จันทบุตร (2552 ,หน้า 52) จำแนกบทบาทของพระสงฆ์ไว้ 3 ประการ คือ

(1) การพัฒนาคุณภาพพลเมืองด้านคุณธรรมและจริยธรรม

(2) การสงเคราะห์ให้แก่ประชาชน เช่น การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต งานประเพณีส่วนรวม และงานเทศกาลต่าง ๆ

(3) การช่วยเหลือทางราชการ โดยเฉพาะการรักษาความปลอดภัยของชาติและกิจการทางสังคมกับจิตวิทยา เป็นต้น

จ้านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ (2550, หน้า 337) กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพประชากรไว้ 3 ประการ คือ

(1) การสร้างคนให้ได้รับการศึกษา ในสมัยก่อนการศึกษาของไทยยังขึ้นอยู่กับวัดและวัง ซึ่งวังเป็นสถาบันการศึกษาของเจ้านายและขุนนางชั้นสูง ส่วนวัดเป็นสถาบันการศึกษาของสามัญชนถึงแม้ปัจจุบันรัฐจะแยกการศึกษาออกจากสถาบันสงฆ์ แต่สถาบันสงฆ์ก็ยังมีบทบาทในการเสริมสร้างคนให้ได้รับการศึกษาอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ยากจนและด้อยโอกาสทางการศึกษาได้รับผลประโยชน์อย่างมากจากการเอื้ออำนวยหรือการบริการของสถาบันสงฆ์

(2) การสร้างคนให้มีคุณธรรม การอบรมสั่งสอนคนให้มีคุณธรรมเป็นหน้าที่หลักของสถาบันสงฆ์ทีเดียว เป็นที่ยอมรับกันว่า การที่สังคมไทยมีความสงบสุขพอสมควรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักศีลธรรม และให้บุคคลละเว้นจากความชั่วและอบายมุขต่างๆ

(3) เสริมสร้างความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เช่น เป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน พัฒนาสิ่งแวดล้อม พัฒนาอาชีพ สร้างถนนหนทาง บ่อน้ำ สาธารณสุขและโรงเรียน เป็นต้น รวมทั้งระดมกำลังชาวบ้านให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเด็กกำพร้า คนยากไร้ และช่วยให้ผู้ติดยาเสพติดพ้นจากการเป็นทาสยาเสพติด เป็นต้น

ประเวศ วะสี (2550, หน้า 71-82) ได้เสนอบทบาทของพระสงฆ์และวัดไว้ ดังนี้

(1) พระสงฆ์เป็นผู้สร้างชุมชนสงฆ์ให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ วัดอุประสงค์ของการบวชก็คือเพื่อการเรียนรู้ ดังนั้นสงฆ์คือชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งควรจะเป็น 3 เรื่องใหญ่ ๆ คือ

(1.1) การเรียนรู้พุทธธรรมให้ลึกซึ้งที่สุดทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ

(1.2) การเรียนรู้สังคมปัจจุบันให้รู้เท่าทันสังคมปัจจุบันเพื่อประโยชน์ในการสอน

(1.3) การเรียนรู้การสื่อสาร ให้เป็นที่สนใจของผู้คน ให้จับใจผู้คนให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือที่เรียกว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์ รวมทั้งความสามารถในการใช้เครื่องมือติดต่อสื่อสารสมัยใหม่ด้วย

(2) การศึกษาของสงฆ์ เป็นเรื่องที่ควรคำนึงถึง กำหนดอยู่ในนโยบายของรัฐบาลในแผนการศึกษาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยสงฆ์และมหาวิทยาลัยทางโลกควรจะร่วมกันพัฒนาหลักสูตรสำหรับการศึกษาของสงฆ์

(3) การทำให้วัดเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ความสำคัญของวัดคือการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ดังนั้นถ้าวัดเข้มแข็งก็ทำให้โครงสร้างของชุมชนเข้มแข็งด้วย เนื่องจากการมีศีลธรรมอันดีงามของสมาชิกในชุมชน ถ้าวัดลอยตัวออกจากโครงสร้างของสังคมในชุมชน จะทำให้ชุมชนและสังคมอ่อนแอและส่งผลให้สถาบันอื่น ๆ รวมทั้งสถาบันทางศาสนาอ่อนแอไปด้วย

(4) วัดกับการจัดการศึกษา การศึกษาในระบบโดยโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา จำนวน 30,000 โรงเรียนยังไม่สามารถผลิตคนให้มีความเข้มแข็งทางปัญญาและศีลธรรม ในส่วนที่ยังขาดนี้หากวัดสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาคนให้เต็มศักยภาพได้ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง

(5) พระสงฆ์กับการแก้ไขปัญหาค่าความขัดแย้งด้วยสันติวิธี เนื่องจากในโลกปัจจุบันมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในสังคมระดับต่าง ๆ พระสงฆ์ควรศึกษาให้เข้าใจว่าความรุนแรงนั้นหมายถึงอะไร มีขอบเขตแค่ไหน มีที่ประเภท มีสาเหตุจากอะไรบ้าง มีวิธีป้องกันและแก้ไขอย่างไร วิธีใดใช้ได้ผล จะพัฒนาวิธีการป้องกันให้ดีขึ้นอย่างไร

(6) วัดกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นกระแสใหญ่ของโลกที่มีการระดมศาสตร์ทางด้านต่าง ๆ มาเชื่อมโยง พระสงฆ์จึงต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจปัญหาสิ่งแวดล้อมและวิธีการแก้ไขให้ลึกซึ้ง เพื่อจะได้สอนประชาชนได้ถูกต้อง และวัดควรเป็นต้นแบบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน

(7) การบริหารจัดการวัด วัดเป็นทรัพยากรอันทรงค่าของประชาชนในสังคม ดังนั้นการบริหารจัดการวัดที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมตามอุดมการณ์แห่งพระพุทธศาสนา เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ รัฐบาล และผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องให้ความร่วมมือในการจรรโลงพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมต่อไป

ภัทรพร สิริกาญจน (2550, หน้า 2) กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ไว้ว่า เนื่องจากพระสงฆ์โดยส่วนใหญ่มิได้แยกตัวออกไปอยู่อย่างโดดเดี่ยวห่างจากชุมชน พระสงฆ์จึงต้องรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ และมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

พอที่สรุปได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ ควรที่จะมีการพัฒนาด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่ธรรม ด้านการการพัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน พอที่จะกล่าวได้ของ พินิจ ลาภ นานันท์ (2549, หน้า 38-39) ได้แบ่งบทบาทพระสงฆ์ไว้ดังนี้

(1) บทบาทในการให้ความรู้และพัฒนาจิตใจแก่คนในชุมชน

พระสงฆ์ในชนบทมีพื้นฐานความศรัทธาเคารพของชาวบ้าน เป็นแกนนำในการเข้าไปมีบทบาทการพัฒนา ซึ่งเมื่อพระสงฆ์นำพาชาวบ้านพัฒนาจิตใจหรือวัตถุในกิจกรรมใด กิจกรรมนั้นมักจะได้รับความร่วมมือช่วยเหลือชาวบ้านอย่างมีจิตศรัทธา และสามารถประสบความสำเร็จในการดำเนินงานโดยง่ายและเสียค่าใช้จ่ายน้อย แต่บทบาทการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์นี้ยังจำกัดอยู่ในแวดวงเฉพาะสงฆ์ในบางพื้นที่ ยังไม่กว้างขวางนัก และยังมีกิจกรรมในลักษณะต่างคนต่างทำไม่ประสานกันอย่างเป็นขบวนการหรือองค์การ แนวทางการดำเนินการ

พัฒนาชุมชนของพระสงฆ์จึงไม่เด่นชัดมากนัก แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าเราจะมองบทบาทพัฒนาของพระสงฆ์ในพื้นฐานโครงสร้างสังคมแบบใด ถ้าเป็นสังคมเมืองพระสงฆ์ควรจะมุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจเป็นสำคัญ เพราะในสังคมเมืองนั้นมีเหตุปัจจัยแห่งการเปลี่ยนแปลงที่โน้มแนวโน้มในการชักนำประชาชนไปสู่ความเสื่อมในทางศีลธรรมจรรยาได้มาก การที่พยายามพัฒนาจิตใจในสังคมเมืองจะเกิดประโยชน์ต่อสังคมในด้านการยกระดับศีลธรรมจรรยา การลดปัญหาอาชญากรรมและปัญหาสังคมอื่น ๆ ส่วนในชนบทนั้นปัญหาที่ชุมชนประสบคือปัญหาชีวิตความเป็นอยู่หรือปัญหาคุณภาพชีวิต การพัฒนาจิตใจอย่างเดียวจะไม่เกิดประโยชน์อย่างไรในชุมชน หากแต่พระสงฆ์ต้องมีการพัฒนาความรู้ สร้างความเข้าใจในชุมชน พัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น โดยต้องพัฒนาควบคู่ทางด้านวัตถุและจิตใจ แต่จะเน้นด้านใดมากกว่ากันควรพิจารณาให้เหมาะสมตามสภาพพื้นฐานของโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจในแต่ละชุมชนนั้น ๆ

(2) บทบาทในการส่งเสริมการศึกษา

ในสมัยที่การศึกษายังไม่แพร่หลาย การศึกษามีอยู่แต่ในวังกับวัดเท่านั้น แต่วัดกับพระสงฆ์เป็นฝ่ายที่ใกล้ชิดกับประชาชนมากกว่า จึงสามารถให้การศึกษาได้มากกว่าทั้งด้านความรู้ เช่น การอ่านเขียน การดำเนินชีวิต การครองเรือน เป็นต้น และด้านวิชาชีพ เช่น วิชาช่างต่าง ๆ และวิชาการต่อสู้ มีวิชาดาบ เป็นต้น ถึงสมัยที่มีการปฏิรูปการศึกษาตามแบบชาติตะวันตก วัดและพระสงฆ์ก็เป็นผู้มีส่วนร่วมเป็นจำนวนมาก เพราะมีความพร้อมทางด้านทรัพยากรที่ตกทอดมา พระสงฆ์จึงยังเป็นผู้ให้การศึกษาแก่สังคม ตั้งแต่ชาวบ้านทั่วไป จนถึงเจ้านาย และพระมหากษัตริย์

(3) บทบาทในการช่วยพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น

พระสงฆ์เป็นสมาชิกของสังคมและอยู่ได้ด้วย การสนับสนุนจากชาวบ้าน หากชาวบ้านลำบาก พระเองก็ลำบากเช่นกัน เพราะฉะนั้นการที่พระสงฆ์ดำเนินบทบาทในการพัฒนาชุมชนจึงเป็นบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ในการช่วยชาวบ้าน เป็นการนำชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้พระสงฆ์เองก็ผูกพันกับชุมชนจึงไม่สามารถเพิกเฉยกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ดำเนินการไปตามวิจรรณญาณที่สามารถทำได้ตามพระธรรมวินัยและความต้องการของชุมชน

(4) บทบาทในการเผยแผ่ธรรมะ

จากการที่พระสงฆ์เป็นผู้งามด้วยศีลาจารวัตร ทำให้เป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไปในการดำเนินชีวิต ด้วยการยอมรับเช่นนั้น บทบาทในการเผยแผ่ธรรมะจึงเป็นไปได้โดยง่าย บางครั้งก็ผ่านทางระบบการศึกษาที่ให้แก่ผู้เข้าการศึกษาในวัดโดยตรง บางครั้งก็ผ่านทางประเพณีและกิจกรรมทางศาสนาที่ประชาชนเข้าร่วมอย่างเป็นทางการ จนถึงผ่านทาง การพูดคุยและสนทนา เช่น ในโอกาสทำบุญตักบาตรตอนเช้า เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปบทบาทด้านนี้ก็ยังคงมีอยู่ แต่อาจเปลี่ยนไปหรือเพิ่มขึ้นตามวิธีการ เช่น การใช้สื่อในการเผยแผ่ธรรมะให้เข้ากับยุคสมัย เป็นต้น

(5) บทบาทการส่งเสริมความสามัคคีในหมู่บ้าน

การส่งเสริมความสามัคคีในหมู่บ้านโดยช่วยขจัดความขัดแย้งของประชาชนในหมู่บ้านได้ เพราะคนโดยส่วนมากเชื่อฟังผู้ทรงศีลหรือพระอยู่แล้ว เพราะพุทธศาสนิกชนชาวไทยนับถือพระสงฆ์เป็นอย่างสูง ชาวบ้านมองพระสงฆ์เป็นบุคคลตัวอย่าง ชาวบ้านจึงเต็มใจที่จะกราบไหว้พระหากมีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชนหรือหมู่บ้าน พระสงฆ์ก็เป็นผู้ประสานความเข้าใจให้กับชุมชนได้

(6) บทบาทที่เป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ

ในชุมชนหรือหมู่บ้าน พระสงฆ์ก็ทำหน้าที่ช่วยแนะนำสั่งสอนและสนับสนุนงานของชาวบ้าน โครงการพัฒนาต่าง ๆ ในเมืองไทยที่สำเร็จไปได้ในส่วนหนึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลขอความร่วมมือจากชาวบ้าน โดยผ่านพระสงฆ์ซึ่งชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

สรุปบทบาทของพระสงฆ์จากแนวคิดของนักวิชาการต่าง ได้ว่า พระสงฆ์หลายด้าน ได้แก่ ด้านการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม ด้านการส่งเสริมการศึกษา ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมไทย และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งพบว่า มีงานวิจัยที่น่าสนใจอยู่หลายเรื่อง จึงได้รวบรวมและสรุปมาไว้เพื่อเป็นแนวทางในการวิจัยครั้งนี้

พระมหาอำพล คุณงุฑโร (2550, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรมแก่เยาวชนในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ความพึงพอใจต่อบทบาทของพระสงฆ์สามารถเรียงตามลำดับได้ดังนี้ 1) ด้านภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม พระสงฆ์มีความพึงพอใจในระดับมาก 2) ด้านการให้การศึกษากองพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม พระสงฆ์มีความพึงพอใจในระดับมาก 3) ความพึงพอใจในด้านการเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ในการอบรมจริยธรรม พระสงฆ์มีความพึงพอใจในระดับมาก 4) ด้านสาธารณูปโภคและระบบนิเวศของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม พระสงฆ์มีความพึงพอใจในระดับมาก และ 5) ด้านการให้ความรู้ด้านการปกครองของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมในการอบรมจริยธรรม พระสงฆ์มีความพึงพอใจในระดับปานกลาง

พระมหาสังเวียร ปญญาโร (2550, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน กรณีศึกษา พระครูสุภาจารวัฒน์” ผลการวิจัยพบว่า ด้านการปรับตัวและการปรับบทบาท หากพระสงฆ์ยังสามารถปรับและนำหลัก

ธรรมะ และวิธีการสอนที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของประชาชน พระสงฆ์จะได้รับความเคารพนับถือและความศรัทธาจากประชาชน การนำหลักธรรมความเชื่อในทางพระศาสนามาพัฒนาร่วมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจไม่เป็นเพียงเกิดผลต่อชุมชนด้านศีลธรรมเท่านั้น ยังทำให้เกิดการรวมกลุ่มและรู้สึกในความสัมพันธ์กันที่จะดำเนินกิจกรรมต่อกลุ่ม ทำให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเอง โดยพระสงฆ์ได้ปรับบทบาทในการเข้าถึง เข้าไปรับรู้ปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหาความยากจน โดยได้หยิบยกเอาปัญหาเหล่านี้มาเป็นสื่อกระตุ้นส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ชุมชนโดยอาศัยหลักธรรมของพระศาสนาจากการเรียนรู้ชุมชนมาใช้แก้ปัญหาชุมชนได้อย่างลงตัว โดยการปลูกฝังหลักคุณธรรม

พงษ์ชัย พรสุโรจน์ (2550, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “กิจวัตรของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร” ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์มีกิจวัตรอยู่ในระดับน้อย ร้อยละ 35.12 โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.05 ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 1.01 ด้านศิลปวัฒนธรรม พบว่า พระสงฆ์มีกิจวัตรด้านนี้อยู่ในระดับปานกลางร้อยละ 41.54 โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.94 ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.85 และด้านการเมืองการปกครองพบว่า พระสงฆ์มีกิจวัตรด้านนี้อยู่ในระดับปานกลางร้อยละ 33.34 โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.60 ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.90 ปัจจัยที่มีผลต่อกิจวัตรของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนทั้ง 5 ด้านคือ อายุ จำนวนพรรษา ระดับการศึกษาทางโลก ระดับการศึกษาทางธรรม และสถานภาพในวัด มีความสัมพันธ์เชิงบวกต่อกิจวัตรของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนทั้ง 5 ด้าน สามารถอธิบายปัจจัยที่มีผลต่อกิจวัตรของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับกิจวัตรของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนพบว่า ยังขาดการประสานงานระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานรัฐและเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมในการพัฒนาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ ทำให้กิจวัตรของพระสงฆ์ลดน้อยลงจากอดีต ซึ่งปัจจุบันพระสงฆ์ที่เป็นนักพัฒนาที่แท้จริงมีจำนวนลดลง ขาดการช่วยเหลือและขาดการสนับสนุนอย่างเป็นทางการจึงทำให้การพัฒนาไม่ต่อเนื่องและบรรลุเป้าหมายเท่าที่ควร ข้อเสนอแนะ คือ ควรมีการประสานงานและร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานรัฐและเอกชน องค์กรต่างๆ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมการศาสนา เพื่อให้เกิดเป็นรูปธรรมส่งเสริมและสนับสนุนให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้นทั้งทางด้านการศึกษาศิลปวัฒนธรรม และด้านอื่นๆ ตามความเหมาะสม เพื่อให้พระสงฆ์ได้มีกิจวัตรในสังคม นอกเหนือจากการเผยแผ่ธรรมะ

พระครูสุวรรณวรการ (2553, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในจังหวัดปทุมธานี” ผลการศึกษาพบว่า 1) บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน

ในจังหวัดปทุมธานี 4 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านสาธารณสุข ด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ด้านวัฒนธรรมอยู่ในระดับมาก และ 2) ความคิดเห็นของประชาชนต่อ บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคลของประชาชนพบว่า โดยภาพรวม ประชาชนที่มี เพศ อายุ และการศึกษา แตกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน โดยภาพรวม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

จริยา จัตุพร (2554, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน : กรณีศึกษาบทบาทและหน้าที่ของ พระมหาไพเราะ จิตลีโล” ผลการศึกษาพบว่า พระสงฆ์ไทยในปัจจุบันมีบทบาทหน้าที่ทั้งทางโลกและทางธรรมซึ่งควรค่าอย่างยิ่งแก่การศึกษา เพื่อให้บุคคลทั่วไปได้ทราบว่า พระสงฆ์มิใช่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะพิธีกรรมทางศาสนาเพียงอย่างเดียวตามความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ ในขณะที่พระสงฆ์ต้องประพฤติปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัย ท่านยังมีความสามารถในการเป็นผู้นำด้านการบริหาร การช่วยเหลือสังคมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกตามพระราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ซึ่งทรงมีพระวิสัยทัศน์อันยาวไกล พระองค์ต้องการให้พระพุทธรศาสนารุ่งเรืองถาวร จึงได้ทรงวางแผนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการส่งเสริมพระพุทธศาสนา บำรุงส่งเสริมการศึกษาของชาติ พระองค์ได้มอบหมายให้ มหาเถรสมาคม มีอำนาจในการบริหารและปกครองพระสงฆ์จนถึงระดับสูงสุดและให้การบำรุงการศึกษาแก่พระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่เกี่ยวข้องกับบ้าน วัด โรงเรียน หรือรัฐบาล (บ-ว-ร) จนถึงปัจจุบัน จะเห็นว่า ในยุคข้อมูลข่าวสารและการค้าไร้พรมแดนเทคโนโลยีอันทันสมัยได้เข้ามามีบทบาทอย่างมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อสังคมไทยในทุกๆ ด้าน พระสงฆ์ไทยจึงต้องมีการศึกษาสูงขึ้นเพื่อให้ทันต่อสังคมยุคใหม่และต้องมีบทบาทอย่างกว้างขวางในการช่วยเหลือสงเคราะห์สังคมมากขึ้น นอกจากนั้น พระสงฆ์ยังต้องนำพุทธวิธีต่างๆ ในการบริหารการอำนวยการ การประชาสัมพันธ์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อการพัฒนาและแก้ปัญหา บ้าน วัด โรงเรียน เป็นผู้ให้ด้วยศิลปะในการให้ การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี การใช้หลักธรรม (สังคหวัตถุ 4) เพื่อครองใจคน การประสานสามัคคีในหมู่มชน เพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีกัน พระสงฆ์จะต้องสามารถ ครองตน ครองคน ครองงาน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

พระครูสุจิณธรรมนิวิฐ (2555, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน: กรณีศึกษาคณะสงฆ์อำเภอคลอง จังหวัดแพร่” ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของพระสงฆ์มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตั้งแต่สมัยโบราณ เพื่อจรรโลงไว้ซึ่งพุทธธรรมอันจะก่อให้เกิดประโยชน์สุข ความสัมพันธ์ที่พระสงฆ์กับชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน พระสงฆ์ยังมีบทบาทหน้าที่ที่ต้องประพฤติปฏิบัติปฏิบัติชอบ เพื่อเที่ยวจาริกออกแสดงสังฆธรรมคำสอนของพระศาสดาให้แก่ชาวโลกได้เรียนรู้และรับรู้สู่การปฏิบัติ พระสงฆ์มีหน้าที่ในการศึกษา

การเผยแพร่ และการสงเคราะห์ อีกทั้งได้มีหลายภาคส่วนเข้าร่วมดำเนินการ ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนในชุมชนมากขึ้น ผลการศึกษาจากการสัมภาษณ์ พบว่า พระสงฆ์ในตำบลทุ่งแล้ง ได้มีการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนตามหลักธรรม 8 ด้าน คือ 1) ด้านการส่งเสริมศีลธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรมประเพณี 2) ด้านสุขภาพอนามัย 3) ด้านสัมมาอาชีพ 4) ด้านสันติสุข 5) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ 6) ด้านสาธารณะสงเคราะห์ 7) ด้านกตัญญูกตเวทิตาธรรม 8) ด้านสามัคคีธรรม ผลการศึกษา ความคิดเห็นของประชาชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน พบว่า ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ในบทบาทด้านการให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและ การดำรงชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านคุณธรรม จริยธรรม ด้านการเป็นแบบอย่างที่ดีในเรื่องการเป็นพระสงฆ์นักพัฒนา และใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินกิจการต่างๆ ของวัด และด้านการสนับสนุน ส่งเสริม ประสานงานจากภาคส่วนต่างๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน ข้อที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ พระสงฆ์สามารถเป็นผู้ประสานระหว่างประชาชนและหน่วยงานต่างๆ ให้ความเข้าใจนำไปสู่การพัฒนาที่แท้จริงได้ ปัญหาและอุปสรรคของพระสงฆ์ ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนตามความคิดเห็นของพระสงฆ์เอง ได้แก่ การขาดความรู้ และข้อมูลที่จำเป็นเกี่ยวกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง พฤติกรรมของพระสงฆ์ที่มีความสมถะน้อยลง และประชาชนเข้าวัดน้อยลง ข้อเสนอแนะจากการศึกษาครั้งนี้ คือ ควรให้ทุกภาคส่วนร่วมมือกันอย่างจริงจังในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อลดผลกระทบทางลบที่จะเกิดขึ้นกับประชาชน

พระมหาสุระพงษ์ สุรวีโส (สีหมอก) (2555, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “ภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการบริหารการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษา พระครูโพธิ์วิรุณ วัดโพธิ์การาม ตำบลโพนสูง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด” ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบภาวะผู้นำของพระครูโพธิ์วิรุณ มีรูปแบบภาวะผู้นำเป็นแบบประสาน คือ 1) ลักษณะพฤติกรรมโดยทั่วไปของท่านมีอัธยาศัยดี มีความเป็นกันเองกับทุกคน สร้างความอบอุ่นในการทำงาน 2) เน้นการปรึกษาหารือกับชุมชนก่อนการจัดงานเสมอ 3) การติดต่อประสานงานแต่ละครั้ง ส่วนใหญ่ติดต่อลงไปยังหัวหน้างาน แต่ถ้าหากเป็นงานเร่งด่วน ก็จะใช้การติดต่อไปยังลูกน้องโดยตรง 4) การสั่งงานคำนึงถึงเรื่องผลของงานมากกว่าเวลา และพร้อมยืดหยุ่นเพื่อให้งานเดินไปได้ 5) ด้านความผูกพันกับเพื่อนร่วมงาน ให้ความสำคัญเป็นกันเองไม่ถือตัว ให้โอกาสและสนับสนุนคนทำงานเสมอ 6) การประเมินผลการทำงานของลูกน้องจะพิจารณาจากความมุ่งมั่นตั้งใจ 7) การประเมินบุคคลจะพิจารณาในด้านการทำงานเป็นทีม 8) เรียนรู้จากข้อบกพร่องและนำไปปรับปรุง 9) เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นจะหาทางแก้ไขและป้องกัน

10) การให้ทุกคนมีส่วนร่วม แม้ในโอกาสที่ไม่เหมาะสม กลายเป็นข้อดีของรูปแบบภาวะผู้นำ เป็นแบบประสาน การบริหารการพัฒนาชุมชนตามแนวทางของพระครูโพธิวิริคุณ มีดังนี้ 1) ด้านสังคม พบว่า ท่านนำแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ มาไว้ในวัด ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ โดยใช้ลานวัดเป็นลานกีฬา 2) ด้านเศรษฐกิจ พบว่า ท่านส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนอย่างเด่นชัด เช่น การมีสถาบันการเงินชุมชนกลุ่มเลี้ยงผึ้ง กลุ่มทำตุ๊กตา 3) ด้านการเมือง พบว่า ท่านได้สนับสนุนให้คนในชุมชนแสดงความคิดเห็นได้โดยเสรี เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตน 4) ด้านวัฒนธรรม พบว่า ท่านส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมสม่ำเสมอ จนเป็นศูนย์กลางการติดต่อประสานงานทางศิลปวัฒนธรรมของจังหวัดร้อยเอ็ด 5) ด้านสาธารณูปโภคและระบบนิเวศพบว่า ท่านได้สนับสนุนให้สร้างอาคารเพื่อเป็นศูนย์สาธารณสุข และประสานงานกับภาครัฐ ให้มีเจ้าหน้าที่มาดูแล 6) ด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า ส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาชุมชน จัดสิ่งแวดล้อมให้ร่มรื่นสำหรับปัญหาและอุปสรรคในการบริหารการพัฒนาชุมชน มีดังนี้ 1) การบริหารคน เช่น การมอบหมายงานที่ไม่เหมาะสมกับคน 2) การบริหารเงิน ขาดความชัดเจนในรายละเอียด ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่องาน เช่น การขาดการยอมรับ การถูกครหา เป็นต้น ส่วนข้อเสนอแนะด้านภาวะผู้นำของพระสงฆ์ในการบริหารการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย 1) หน่วยงานราชการ ควรจัดสัมมนาภาวะผู้นำแบบประสาน แก่พระสงฆ์นักพัฒนา อันจะก่อประโยชน์ในการเป็นผู้นำในการบริหารการพัฒนาชุมชน 2) นำเสนอแนวทางการบริหารการพัฒนาชุมชนของพระครูโพธิวิริคุณ ให้กับพระสงฆ์ เพื่อเป็นประโยชน์ในการสร้างชุมชนเข้มแข็งสืบไป 3) หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ควรมีการร่วมมือกับทางชุมชนและวัด เพื่อส่งเสริมกิจกรรมของวัดและชุมชน และ 4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรให้การสนับสนุน กระตุ้นชุมชนอื่นในจังหวัดหรือภูมิภาคให้เกิดความเข้าใจ และเกิดมีลักษณะชุมชนเข้มแข็ง เช่นนี้

จากแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงได้นำมาเป็นแนวทางในการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี” ดังนี้

ตัวแปรต้น หมายถึง ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ ปัจจัยส่วนบุคคลของพระสงฆ์ ประกอบด้วย วุฒิการศึกษาทางธรรม วุฒิการศึกษาทางปริยัติ วุฒิการศึกษาทางโลก อายุพรรษา ตำแหน่งทางคณะสงฆ์ และระยะเวลาที่จำพรรษาภายในวัดปัจจุบัน ส่วนปัจจัยส่วนบุคคลของประชาชน ประกอบด้วย เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพสมรส อาชีพ รายได้เฉลี่ยต่อเดือนและระยะทางจากบ้านถึงวัด

ตัวแปรตาม หมายถึง บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ในอำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี ใน 4 ด้าน ประกอบด้วย ด้านการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม ด้านการส่งเสริมการศึกษา ด้านการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมไทย และด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม